Тетяна БЕЦЕНКО

Етюди з топоніміки Сумщини

Тетяна БЕЦЕНКО

походження географічних найменувань

Етюди з топонімії Сумщини

собор

Суми, 2001

ББК 81.411.1-3/5
Б-56
УДК 811.162.2:81'373.21+81'28

Беценко Т.
Б-56 Етюди з топонімії Сумщини. Походження географічних найменувань. - Суми: «Собор», 2001. - 72 с.

У пропонованому науковому виданні в цікавій і доступній формі з'ясовується походження топонімів Сумщини, переважно тих, що вжиті у формі pluralia tantum, зокрема розглядається лінгвістичний аспект виникнення власних географічних найменувань: ойконімів, гідронімів, мікротопонімів.

Розраховано на вчителів, викладачів вузів, науковців, студентів, усіх тих, хто цікавиться мовою, історією рідного краю.

Б $\frac{0301040100-40}{2001}$ - без оголош. ББК 81.411.1-3/5

ISBN 966-7164-43-8

© Беценко Т., 2001
© «Собор», 2001

ЗМІСТ

Вступ 4
Географічні найменування антропонімічного походження 8
Ойконіми, похідні від гідронімів 11
Топоніми, утворені від назв будівель 32
Назви, що вказують на рід і продукт людської діяльності 38
Ойконіми, виникнення яких пов`язане з гідрооб`єктами 40
Назви, що відображають специфіку географічного середовища 42
Ойконіми, мотивовані особливостями рельєфу (ороніми) 42
Комоніми, виникнення яких обумовлюється особливостями грунту . 49
Топоніми, які містять вказівку на своєрідність ландшафту 50
Фітофорні топоніми 52
Зоотопоніми 55
Ойконіми, утворені від назв музичних інструментів 58
Топоніми невизначеного походження 59
Використана література 62
Словник ономастичних термінів 67
Скорочення. Мови і діалекти 69
Бібліографічні скорочення 70
Анкета для збору та систематизації топонімічного матеріалу 71

Моєму вчителеві і наставникові
Галині Іванівні Малишко
присвячую.

Автор

ВСТУП

Самобутньою особливістю, що вирізняє та збагачує як народ у цілому, так і його мову, відзначаються географічні найменування, які називають скарбницею народної творчості, історії, культури взагалі.

Великий інтерес до поглибленого вивчення географічних назв, їх всебічного дослідження породжується життєвою необхідністю і зумовлюється тим, що топонім містить різноманітну інформацію: історичну, географічну, лінгвістичну тощо. Як підтверджують дослідження, у будь-якій географічній назві наявний конкретний зміст, який нерідко виявляється втраченим. Беззмістовних назв практично не буває. Окрім того, топоніми являють собою стійкий елемент словникового складу мови. Знання цієї категорії лексики має велике значення для вивчення історії народу, становлення та розвитку мови, діалектології. Цінність цього ономастичного шару дослідники вбачають і в тому, що "топоніми знайомлять нас з особливостями географічного положення місцевості, з характером поверхні річок і озер, рослинного і тваринного світу, з життям, культурою і побутом народу, його господарською діяльністю, з історичними подіями краю, місцями героїчної боротьби за національну й соціальну незалежність" (Янко, 113, с.12). Тому очевидним виступає той факт, що надто важливе значення має встановлення першовитоків того чи іншого найменування.

Варто пам'ятати, що процес номінації – це процес народної творчості, якому притаманні певні національно-мовні особливості. У зв'язку з цим дослідження географічних назв "дозволяє простежити становлення тих чи інших мовних закономірностей різного порядку (семантичних, фонетичних, словотвірних), а відповідно – дає можливість зробити ще один крок у вивченні нашого національного світогляду, провести типологічні паралелі з мовною ментальністю інших народів" (Вербич, 14, с.121).

Для топоніміки як науки, що займається різнобічним вивченням географічних найменувань, важливі відомості історії, етнографії, географії, але на першому місці все ж знаходиться мовознавство, оскільки об'єкт топоніміки – географічні назви (топоніми) – перш за все слова, точніше, їх різновиди – власні назви. Але власні назви не відмежовані від загальних, які є основним об'єктом мовознавства. Отже, топонімія – категорія лінгвістична, тому підкоряється законам мови. Але не можна ототожнювати загальні слова, якими ми користуємося для передачі образів та думок, і топоніми, які часто не несуть змістового навантаження і виконують службове завдання – позначають певний географічний об'єкт. Вони

володіють більшою номінативністю. "Топонімічна лексика за допомогою мотивуючих образів, фольклорних традицій витворює фрагмент мовної картини світу, що ідентифікує мовця у певній культурі. Власна назва створена за законами мови і на основі її образності як природного розвитку і взаємодії значень апелятивів здатна збагачуватися новими асоціаціями, розширювати свій семантичний потенціал" (Забуранна, 32, с.133).

Географічні найменування з'явилися в глибоку давнину. Їх витвори відносять до первіснообщинного ладу. Створюючи їх, первісна людина виходила з необхідності відрізнити одне місце від іншого. "Ще не було відкрито жодного племені, настільки примітивного, щоб воно не використовувало імен – і для людей, і для місцевостей. Людину називають мислителем, виробником знарядь і т. ін. Ми можемо також вважати людину творцем імен", – зазначає відомий американський топоніміст Джордж Стюарт.

Географічні назви – явище насамперед суспільне. Вони не могли з'явитися самі по собі. "Навіть якщо назви вказують на ознаки об'єкта, то відбір цих ознак зумовлений тільки інтересами суспільства", – справедливо зауважував В.О.Никонов.

Вивчення топонімів може здійснюватися двома шляхами: перший полягає у науковому обґрунтуванні першовитоків топоніма з урахуванням різноманітних даних, другий – у поясненні смислового значення назв на основі їх випадкової схожості (співзвуччя) з яким-небудь словом, без урахування лінгвістичних законів та історичних умов. Люди здавна прагнуть зрозуміти найменування, що їх оточують. Але без необхідної підготовки далеко не у всіх випадках вдається розкрити зміст назв, що виникли в далекому минулому, в чужих, нерідко вже мертвих мовах. Результатом самодіяльного тлумачення назв звичайно буває їх переосмислення, прагнення пояснити незрозумілі найменування на основі словникового складу сучасної мови. І, як правило, тут же створюються легенди, перекази, що повідомляють про обставини виникнення таких назв. По-іншому цей спосіб трактування першовитоків географічних найменувань називається народною етимологією. Проте підхід, що ґрунтується на народній етимології, не гарантує правильного пояснення змісту географічних назв. Тільки спираючись на історію, можна дослідити географічні найменування, які відбивають природні особливості об'єктів, їх положення, господарську діяльність людей, класову і станову диференціацію населення, назви народів, племен, імена видатних людей, народні звичаї тощо. При цьому надзвичайно цінним і важливим, на думку Е.М.Мурзаєва, виступає "знання історичних джерел, у яких містяться дані про час виникнення того чи іншого поселення або про умови заселення району топонімічних досліджень" (Мурзаев, 60, с.78).

Учені відзначають, що інтерес до географічних назв з'явився ще на ранніх етапах цивілізації. Не послабився він і до цього часу. Вивчення власних найменувань здійснювалося різними способами і методами. Проте визначні науковці-топоніміст схильні вважати, що "суттєво допомагають розумінню географічних назв лінгвістичні методи, які сприяють вивченню топонімії якогось регіону або ряду одно-

типних назв. Один з найдавніших методів – етимологічний. Але і в наші дні його значення аніскільки не зменшилось" (Мурзаев, 60, с.79). Ю.О.Карпенко також поділяє цю думку: "Історія топоніма розшифровується його допоміжним значенням, етимологічним змістом (Карпенко, 42, с.43). Виходячи з подібних міркувань та власних спостережень ми переконалися в необхідності надання переваги цьому методові, тому він і покладений в основу наших досліджень.

Предметом наукового пошуку цієї розвідки виступають в основному множинні найменування. На нашу думку, надто важливим є вивчення плюральних назв (pluralia tantum) населених пунктів Сумщини типу **Ромни, Гаї, Мельники, Суми, Кардаші,** які досить широко представлені не тільки на території нашого краю, а й в Україні взагалі. Лише в Сумській області їх налічується більше двохсот одиниць. Такі назви становлять одну з помітних топонімічних підсистем. Однак спеціальних досліджень, присвячених аналізові цих найменувань як у межах окремих регіонів, так і на всьому просторі України, немає. Тому видається правомірним почати описування і наукове тлумачення назв населених пунктів у множинній формі, поширених на певних територіях, для розгортання досліджень цих форм, що засвідчуються у всіх регіонах нашої країни. У зв'язку з цим об'єктом спостережень даної наукової розвідки стали переважно множинні ойконіми Сумської області.

Вивчення цих топонімів, зокрема Сумського району, становить особливий інтерес. Так, наприклад, за представленою А.П.Корепановою картою поширення назв гідронімів і населених пунктів у формі множини на **-ичі**, територія північних районів Сумської області є крайньою східною межею розташування цих назв, які суцільною смугою ідуть від західного кордону України майже через усі говори північноукраїнського наріччя (Корепанова, 46, с.100). За переконаннями вітчизняних і зарубіжних дослідників (А.П.Корепанової, С.Рапсода), множинні назви на **-ичі** найчастіше трапляються в місцях старих поселень, що дає підстави вважати їх давніми за походженням. Уже одне це привертає увагу до вивчення зазначених назв обраного регіону, на території якого є ойконіми на **-ичі**. Звідси зрозуміло, що виявлення й аналіз подібних найменувань набуває не тільки лінгвістичного, а й історико-географічного значення, що суттєво для дослідження історії Сумського ареалу.

Розуміється, що для історичної географії, як і для ономастики, істотним є не тільки розгляд топонімів на **-ичі**, які кваліфікуються як найдавніші. Актуальною стає також проблема дослідження інших назв населених пунктів – як singulia tantum, так і pluralia tantum. Їх лінгвістична інтерпретація вагомо допоможе у вивченні історії рідного краю Ці міркування також враховувалися при обранні теми наукового дослідження.

Своєрідність ойконімів у формі pluralia tantum саме і обумовлюється їх множинністю. При цьому множина топонімів може вказувати на сукупність, якусь кількість людей або ж наявність певної кількості (більше одного) об'єктів чи явищ, переважно природних, що обрані за диференціальну ознаку поселення. "Назви першого роду частіше утворюються від антропонімів" (Карпенко, 42, с.74), "але

тут можливі також і множинні назви за походженнями, національністю чи професією" (Там само). Топоніми, множина яких залежить не від кількості людей, а від кількості об'єктів чи явищ, можуть започатковуватися як від назв природних об'єктів (Яри, Гаї), так і від назв об'єктів, створених людиною **(Погреби, Великі Будки).**

Множинні топоніми з словотворчого погляду бувають двох різновидів: а) суфіксального творення: з допомогою суфіксів **-івці, (-инці)**, **-ці**, **-ичі** та ін. (**Никонці**, **Вовківці**, **Ярмолинці**, **Кропивинці**, **Баничі**); б) флексійного: шляхом додавання закінчень числа; при цьому покажчик множини (закінчення **-і**, **-и**) змінив своє семантичне навантаження позначати дійсну множинність і перетворився в нейтральне закінчення з чисто топонімічним значенням (**Луки**, **Низи**, **Копійки**, **Вишеньки**, **Броди**, **Гайки**, **Пекарі**, **Бондарі**).

Аналіз ойконімів Сумщини, вжитих у формі pluralia tantum, засвідчує переваження назв флексійного творення.

Характерне для плюральних ойконімів Сумщини і явище бінарної опозиції, по-іншому – топонімічної антонімії. "Вияв антонімії в ономастиці – це встановлення випадків залежного вживання двох топонімів, що утворюють елементарну топонімічну мікросистему" (Корепанова, 44, с.53), певний топонімічний ряд, "де антонімічні пари виступають у своїй основній функції виділяти об'єкти серед подібних, називати" (Там само).

З-поміж ономастичних антонімів Сумщини, зокрема вжитих у формі pluralia tantum, засвідчені лише лексичні (різнокореневі): **Великі Будки – Малі Будки**, **Великі Вільми – Малі Вільми**, **Великі Бубни – Малі Бубни**, **Нові Гончарі – Старі Гончарі**. Подібні бінарні утворення множинного характеру поодинокі у Сумський області.

Як зазначалося, основний напрямок досліджень полягає у проведенні етимологічних розвідок з метою одержання об'єктивних даних для обгрунтування першовитоків найменування.

При підготовці цієї монографії використовувалися архівні матеріали, спогади старожилів, документи та інші відомості, знайдені у краєзнавчих музеях, сільських радах тощо.

Автор складає глибоку подяку всім, хто сприяв у зібранні матеріалів та проведенні наукових пошуків у цьому напрямку. Особливу вдячність висловлює старшому науковому співробітникові Роменського краєзнавчого музею Діброві Григорію Володимировичу.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЙМЕНУВАННЯ АНТРОПОНІМІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Аналіз топонімічного матеріалу Сумщини засвідчує, що група назв антропонімічного походження найчисельніша за своїм складом. Як відзначають дослідники (Є.М.Мурзаєв, П.С.Смолицька, Н.В.Подольська та ін.), топоніми такого типу найрозповсюдженіші в усіх країнах світу. "Наші предки, як правило, самі давали назву своїм поселенням і найчастіше називали їх своїм іменем або прізвищем". "У давнину це були власники поселень, засновники міст, переважно князі" (Смолицкая, 82, с.5).

Подібної думки, яку цілком поділяємо і ми, дотримується Ю.К.Карпенко: "Відантропонімічні топоніми, зокрема назви поселень, у слов'янській топонімії з'явились внаслідок загального суспільного розвитку, соціальної диференціації тощо. Назва поселення не творилася від імені першої-ліпшої людини – ця людина повинна була чимось виділятися з-поміж інших. І найчастіше це був власник або засновник (який також ставав переважно власником)" (42, с.88). Ці висновки дослідник зробив на основі спостережень за топонімією Буковини. Проте їх можна в повній мірі застосувати і при аналізі ономастикону Сумського ареалу.

На Сумщині географічні назви антропонімічного походження найчастіше зустрічаються у Лебединському та Липоводолинському районах. Серед депропріативів Сумської області, які утворені шляхом антропонімізації, відомі такі, як **Ващенки**, **Кальченки**, **Мошарі**, **Павленки** Білопільського, **Сніжки** Буринського, **Марухи** Кролевецького, **Бойки**, **Галушки**, **Гарбарі**, **Грабці**, **Грищики**, **Груньки**, **Деркачі**, **Дремлюги**, **Забуги**, **Іщенки**, **Кищики**, **Коломійці**, **Корчани**, **Косенки**, **Кулики**, **Курди**, **Ляшки**, **Майдани**, **Маньки**, **Москаленки**, **Панченки**, **Падалки**, **Парфили**, **Рябушки**, **Савенки**, **Сіренки**, **Скляри**, **Топчії**, **Тригуби**, **Федірки**, **Харченки**, **Черниші**, **Шимки**, **Шияни**, **Шумили**, **Яроші** Лебединського, **Арщуки**, **Вовки**, **Голуби**, **Греки**, **Гришки**, **Капустинці**, **Карпці**, **Клюси**, **Колісники**, **Костяни**, **Легуші**, **Мельники**, **Рибаси**, **Саї**, **Тарасенки** Липоводолинського, **Терешки** Недригайлівського, **Коновали**, **Левченки**, **Хоминці**, **Щебетуни**, **Якимовичі** Роменського, **Пилипи** Середино-Будського, **Рибці** Сумського, **Жари**, **Кардаші**, **Пересипки** Путивльського.

Варто зазначити, що серед вищеназваних поселень переважають хутори, загальна кількість яких, у зв'язку з процесом урбанізації, поступово зменшується, а це в свою чергу призводить до зникнення назви. Спостерігається таке явище, як об'єднання декількох хуторів однією загальноприйнятою офіційною назвою, яка, до того ж, може виявитися рідковживаною у народному побуті. Подібні факти зареєстровані у Лебединському та Липоводолинському районах.

Населені пункти зазначеної групи утворені не в один і то й же час. Але виникнення їх так чи інакше пов'язане з історичними подіями минулого. "У II пол. XVII ст. південна окраїна Російської держави – Слобідська Україна – інтенсивно заселялася численними вихідцями з Правобережної України, що тікали, рятуючись від гніту польських панів та переслідувань католицької церкви. Серед новосе-

льців Слобідщини були також і російські селяни-втікачі, які рятувались від кріпосної неволі російських поміщиків... Переселенці в 50-х роках заснували населені пункти Суми, Лебедин, Терни, Ворожбу, Журавне, Боромлю, Тростянець, Стецьківку, Сироватку... В 60-х роках виникли населені пункти Велика Писарівка, Миропілля, Марківка, Низи, Річки, Штепівка (Слюсарський, 81, с.10).

Серед названих депропріативів Сумщини виділяємо такі, що утворилися а) від прізвищ поселенців; б) від імен та по батькові. Дослідження засвідчують, що у групі назв антропонімічного походження переважають географічні найменування, започатковані від прізвищ поселенців, найчастіше їх перших засновників.

Відзначена закономірність спостерігається при з'ясуванні першовитоків комоніма **Рябушки**, що на Лебединщині. (Поселення засноване на початку XVII сторіччя. В "Історії міст і сіл УРСР. Сумська область" час заснування датується 1765 роком). У процесі досліджень встановлено, що поселення **Рябушки**, як і більшість сіл Слобожанщини, утворилося в той час, коли Катерина II розігнала Запорозьку Січ. Перша писемна згадка про село зустрічається в літописі, знайденому на Лебединщині, у якому зазначається, що першими поселенцями були вільні козаки, яких привів сюди сотник Іван Рябушко. Отже, не викликає сумніву те, що назва поселення похідна від прізвища, у даному випадку – першого поселенця-засновника.

Село **Падалки** Лебединського району утворилося з трьох хуторів: **Гриньок**, **Лоз** і **Падалок**, які об'єдналися за часів радянської влади. За численними переказами старожилів, це поселення заснував козак Іван Падалка, який переселився разом зі своєю великою родиною з сусіднього села Межиріч. Через деякий час до нього приєдналися й інші козаки, зокрема Лоза та Гринько, заснувавши свої хутірці. Таким чином, виникли поселення, а разом з ними і назви. Як бачимо, зв'язок між прізвищами, які послужили основою номінації, та топонімами простежується досить чітко. Подібне явище спостерігаємо при дослідженні найменувань таких населених пунктів, як **Гарбарі**, **Грабці**, **Груньки**, **Деркачі**, **Дремлюги**, **Забуги**, **Іщенки**, **Коломійці**, **Корчани**, **Кулики**, **Курди**, **Ляшки**, **Маньки**, **Панченки**, **Радчуки**, **Савенки**, **Топчії**, **Тригуби**, **Федірки**, **Харченки**, **Шимки**, **Шияни**, **Ярощі**, що в свою чергу дає змогу говорити про деяку закономірність при їх творенні. У даному випадку без сумніву можна посилатись на антропонімічний матеріал як основний, що безпосередньо зумовив процес трансонімізації. Це припущення підтверджується матеріалами "Довідника українських прізвищ" Ю.К.Редька, у якому зазначається функціонування таких українських прізвищ, як **Гарбар**, **Деркач**, **Дремлюга**, **Забуга**, **Іщенко**, **Коломієць**, **Кулик**, **Ляшко**, **Манько**, **Панченко**, **Радчук** та ін. (Редько, 74, с.115, 117, 129, 136, 219, 225, 241, 242, 252), що остаточно і досить переконливо схиляє до думки про антропонімічне походження цих топонімів. На жаль, деякі з поселень, назви яких пов'язані з антропонімами, зникли, зокрема такі, як **Бойки**, **Косенки**, **Парфили**, **Скляри**, **Шумили**.

Подібні закономірності виявляємо і при з'ясуванні витоків географічних найменувань відантропонімічного творення, що функціонують у Липоводолинському районі.

Так, є повні підстави вважати, що назви таких невеликих поселень, як **Вовки**, **Греки**, **Гриньки**, **Карпці**, **Клюси**, **Колісники**, **Костяни**, **Легуші**, **Мельники**, **Саї**, **Рибаси**, **Тарасенки** та ін., виникли на базі антропонімів. Досить вагомим доказом у обґрунтуванні антропонімічного джерела як основного у процесі дослідження цих ойконімів є наявність відповідних прізвищ у кожному із зазначених поселень. Це вельми важливий аргумент, що виступає незаперечним підтвердженням у тих випадках, коли зовсім відсутні будь-які історичні свідчення. Таким чином встановлюємо, що антропонімічного походження і назви сіл **Жари**, **Кардаші**, **Пересипки** Путивльського, **Москаленки** Глухівського, **Рибаси** Сумського районів. Точні історичні відомості маємо про виникнення таких поселень, як **Кальченки**, **Котенки**, **Мошарі** Білопільського району, **Марухи** Кролевецького району. У писемних пам'ятках знаходимо підтвердження, що назви зазначених населених пунктів похідні від антропонімів.

Підгрупа ойконімів антропонімічного походження, утворених від імен та по батькові, представлена поодинокими назвами, зокрема такими, як **Павленки** Білопільського району (**Павленки** – від імені першого втікача-переселенця Павла), **Пилипи** Середино-Будського району (цей хутір заснував селянин Пилип), **Терешки** Недригайлівського району (від імені першого поселенця Терешка), **Хоминці** Роменського району (від імені селянина (за іншими переказами – пана) Хоми, який започаткував хутір; крім того, у поселенні спостережені й мікротопоніми, джерелом яких також виступають власні найменування людей: один з кутків іменується **Палуни** – через те, що в цій частині села мешкало багато людей на прізвище Палун (чи рід Палунів); інший куток має назву **Семки** – від імені діда Семена, який нібито проживав тут, славлячись ковальськими здібностями).

Цікавий факт щодо виникнення назви поселення маємо про ойконім **Якимовичі** Роменського району (село засноване у 1929 р.). За свідченням архівних документів, першими поселенцями цього населеного пункту вважаються брати Василь, Іван, Петро та Павло. По батькові всіх чотирьох звали Якимовичі. Як бачимо, ця деталь була спостережена народом і вдало покладена в основу найменування, проте з деякими змінами, зокрема трансформацією наголосу – Яки́мовичі – Якимо́вичі.

Підсумовуючи вище викладені думки, доречно навести висловлювання В.Жучкевича, який, узагальнюючи топонімічні дослідження Білорусії, зазначав: "Називаючи село іменем Якимовичі, ми виділяємо одну з найважливіших ознак – місце проживання сім'ї, роду". Ці міркування в повній мірі можна віднести і до топонімії Сумщини, адже антропонімічне джерело географічних найменувань найпоширеніше і водночас найпрозоріше (за умови наявності антропонімів у розглядуваних поселеннях).

Множинні топоніми антропонімічного походження творяться здебільшого з допомогою флексії **-и**, **-і**, а також з допомогою суфіксів **-инці**, **-ичі**, **-ці**, що значно рідше.

Аналіз зазначеного матеріалу підтверджує той факт, що топоніми pluralia tantum на **-и**, **-і** – "це – так звані родові назви, які не виділяють однієї людини з поселен-

ня, а називають зразу всіх людей, бо всі мають одне прізвище чи прізвисько" (Карпенко, 42, с.89). До того ж, як переконує Ю.О.Карпенко, це така відантропонімічна модель, що не відбиває соціальних відносин. Виникнення географічних назв антропонімічного походження нашого краю цілком узгоджується з цими міркуваннями.

Топоніміка – це мова Землі, а Земля є книга, де історія людська записується в географічній номенклатурі.

М.І.Надєждін

ОЙКОНІМИ, ПОХІДНІ ВІД ГІДРОНІМІВ

У процесі дослідження топонімії Сумщини встановлено, що з власними назвами гідрооб'єктів (гідронімами) пов'язані географічні найменування таких поселень, як **Суми**, **Ромни**, **Терни**, **Біловоди**, **Вири**, **Дубовичі**, **Реутинці**. Зрозуміло, що цей перелік топонімів з часом буде доповнено.

Наголошуючи на тому, що гідроніми первинні по відношенню до ойконімів і на основі цього стверджуючи про їх вирішальний вплив на виникнення відповідних топонімів, виходимо з міркувань визначних учених-топонімістів, зокрема С.Б.Веселовського, який з цього приводу зазначав: "Топографічні терміни, наприклад назви річок, взагалі набагато старіші, ніж назви поселень" (12, с.26).

О.Орлов, вважаючи, що назви річок відіграли головну роль у виникненні багатьох ойконімів, відзначає, що слов'яни, "…говорячи про місцевість, у якій проживають, говорять про річку, називаючи її ім'я. А коли приходиш до неї, там виявляється і поселення з двох-трьох, п'яти-десяти хат і завжди з тією ж назвою... У питанні про навколишнє середовище головне річка: вона своїм провідним значенням заступає все, у ній вся справа. Біля неї може розташовуватися поселення, воно може бути більшим чи меншим, його може зовсім не бути – але це справа другорядна, а головне річка. Якщо поселення є, то воно не має своєї назви, а завжди носить ім'я річки" (Орлов, 65, с.76).

У вірогідності цих міркувань маємо змогу переконатися при дослідженні депропріативів Сумщини.

Там, де трава
Луги вкрива
Весь берег над Сулою,
Любов живу
Роменом зву
Над хвилею малою…

Олекса Ющенко

Як мало уваги приділяють дослідники мові давнього населення краю в тому вигляді, в якому вона відклалася в назвах річок, озер, боліт, пагорбів, лісів та ін. Як незаслужено забуто це надзвичайно цінне джерело, що почасти дає для вирішення проблем етногенезу більше, ніж десятки городищ і могильників чи мізерні, плутані свідчення давніх авторів.

В.В.Мавродін

Надзвичайно складно встановити нині походження топоніма **Ромни**, тому що до цього часу жоден з дослідників історичного минулого не зміг дати однозначної відповіді хоча б на те питання, коли і ким засноване місто. Поки що ніхто не спромігся переконливо довести, чи й справді "устроенъ ли онъ славянами – язычниками раньше Хѣка или же св. Владимиромъ, когда онъ для отражения набѣговъ Половцевъ и Пѣчѣнѣговъ на Кіевское княжество началъ строить города по Дѣснѣ, Остру, Сулѣ и Стугнѣ" (Курилов, 50, с.10).

Як стверджують дослідники, суперечливим залишається і питання про першу писемну згадку. За одним з літописів, який датується 988 роком, засвідчено висловлювання князя Володимира Святославича, який сказав: "Се недобро еже есть мало городовъ око Кіева! и поча ставити по Дѣснѣ и по Трубежеве и по Сулѣ и по Стугнѣ..." (Там само. – С.36) Виходячи з цього, можна припустити, що Ромен або ж був побудований, або ж знову відбудований, дякуючи розпорядженню князя, або ж існував на цій території як поселення і потім "возведенъ на степень исскуства с водвореніемъ въ немъ постоянного гарнизона мужей лучших отъ Словенъ для предупреждения набѣга Пѣчѣнѣговъ на Кіевъ" (Курилов, 50, с.37).

Взявши до уваги ці відомості, вчені припускають, що 988 рік – час зародження міста.

У іншому першоджерелі – Лаврентіївському літописі – описуються події весни 1113 року, коли "къ Виреви пришли Аепа и Бонякъ", які "хотѣши взяти и; ко Ромну идохъ со Ольгомъ и за дѣтьми на ня идохи очистивши и бѣжаша". Зазначений епізод був поданий у "Духовній" Володимира Мономаха і потрапив у другу редакцію "Повести временных лет" під 1096 роком. Отже, маємо дві писемно зафіксовані дати, які однаковою мірою вважаються достовірними. Проте перевагу, на нашу думку, варто віддати все-таки найбільш давній.

Цікаво, що після короткого сказання Володимира Мономаха про те, як він ходив у 1096 р. з Олегом та дітьми на половців, ні в яких джерелах не знаходимо жодних згадок про місто. Не відома його доля і в часи монголо-татарського іга, і в часи литовсько-польського володіння. Деякі невеликі поселення згадуються, а Ромен – ні. Ці обставини породжують міркування про те, що після вигнання половців і печенігів Ромен за своїм географічним місцерозташуванням (яке було важливим раніше) не мав уже якогось особливого значення для тодішніх політичних та стратегічних розрахунків. Можливо, навіть у часи монгольської навали і під

час кровопролитних воєн литовського та польського періодів у нашій історії він залишався осторонь від цих переворотів і спустошень, які чинили вороги. Тому і не згадується ні в яких історичних хроніках та документах.

А вже на початку XVII ст. Ромен вважається одним з багатолюдних міст у володінні князя Вишневецького. У 1604 році в місті було 6000 господарств. Це дає підстави вважати, що Ромен існував і спокійно розвивався до XVII ст. Адже у XVII , на початку XVII ст., як свідчать документи, у місті налічувалося: "4 церкви, при нихъ школъ и богодѣленъ – 7, Домовъ: казенных 3, обывательских 57. Лавокъ и амбаровъ торговыхъ 346, шинковъ 28. Пивоварень и солодовень, т.е. винокуренных заводовъ 7. Кирпичныхъ заводовъ 2. Кузницъ 10" (Курилов, 50, с.45).

"В XVII и XVIII ст., до учреждения намѣстничества, Роменъ числился сотенным городомъ сначала Миргородского, а потом Лубенского полка, поэтому управление в немъ чисто военное.

По учреждению намѣстничества въ 1782 г. Роменъ былъ перечисленъ къ Черниговскому намѣстничеству" (Курилов, 50, с.115).

Багато цікавих та загадкових моментів знаходимо при безпосередньому з'ясуванні першовитоків назви міста. Доречно зазначити, що глибоких, переконливих, науково обгрунтованих доказів до цього часу не маємо, натомість існує ціла низка різноманітних гіпотез, що базуються, головним чином, на відомостях народної етимології, тому виникає необхідність дещо прискіпливіше, пильніше підійти до розгляду цього питання, максимально зосередивши увагу на назві як лінгвістичній одиниці – лексемі, що, як і будь-яке власне найменування, має обов'язковий зв'язок з апелятивом.

Насамперед потрібно проаналізувати ті факти, що вже встановлені. Це дасть змогу виявити обшир та глибину проведених досліджень з метою розв'язання зазначеної проблеми.

До джерел, в яких не тільки згадується назва міста, а й подаються спроби її розшифрування, відносимо дослідження І.О.Курилова (Курилов И.А. Роменская старина. – Роменъ , 1897). До того ж – це одна з найдавніших і найсерйозніших розвідок, що дійшли до нас з минулих часів.

У своїй праці дослідник повідомляє, що ще до нього знавці та пошановувачі історії рідного краю (Арандаренко, Терещенко) цікавилися походженням топоніма. Автор подає припущення, висунуті ними. Наприклад, останній доводив, що колись місто називали "Римонъ, Римовымъ", а потім перейменували "въ Римны – Ромни". І.О.Курилов, варто відзначити, досить переконливо, спираючись на історичні факти, спростовує подібні твердження. Пропонуючи власну гіпотезу щодо витлумачення назви міста, І.О.Курилов стверджує, що свою назву Ромен (саме на такій формі топоніма зосереджує увагу автор як на більш давньому варіантові імені) одержав "отъ рѣки, на устье которой онъ построенъ, а рѣка названа такъ вѣроятно еще раньше св.Владимира отъ растѣнія, водящагося и теперь въ изобилии на правомъ берегъ ея, подобного большой ромашке. которое до сѣго дня въ простонародье называется "Романъ" или "Роменъ" (50, с.26). Таким чином, виникнення назви міста, за І.О.Куриловим, прослідковується так. **ромен** (*квітки*) –

Ромен (*гідронім*) – **Ромен** (*ойконім*). Ця схема засвідчує подвійний процес творення географічного найменування: на першій стадії відбувається семантична онімізація апелятива – тобто перехід загальної назви (ромен) – без формальних змін структури апелятива – у власну назву. На другій стадії спостерігається процес транстопонімізації – перехід оніма з одного розряду в інший: у конкретно взятому нами випадку – гідроніма (потамоніма) в ойконім.

Міркування І.О.Курилова хоча й належать до ранніх спроб пояснення етимології ойконіма, проте нами розцінюються як такі, що підходять близько до істини: мається на увазі вірогідність припущення про трансонімізацію назви, але аж ніяк не зв'язок гідроніма з однойменним апелятивом на позначення квітки, про що буде сказано нижче.

Впадає у вічі та обставина, що Ромни часто іменується як Ромен. Тому виникає потреба загострити увагу на цьому варіанті топоніма, який, доречно зазначити, досить полюбляють місцеві краєзнавці, патріоти рідного міста, палкі пошановувачі минулого та й просто жителі.

А.Шафонський в "Описании Малороссии" подає такі міркування: "... Река Ромен, по которой город свое название имеет..." (107, с.207). І, що важливо, також використовує топонім Ромен. П.М.Бодянський в "Памятной книжке Полтавской губернии" згадує назву міста як Ромен. В.П.Семенов слушно, як на наш погляд, зауважує: "Ромны (или правильнее Ромен)" (80, с.314).

Крім цього, існує багато документів різного характеру, в яких зафіксована саме назва Ромен.

Історичні розвідки дають підстави стверджувати, що в більш пізніх літописах та документах майже скрізь уживається найменування Ромен, яке проіснувало до середини минулого століття. Починаючи з II пол. XIX ст. і до 30-х рр. XX ст., побутують дві назви – як Ромен, так і Ромни.

Місцеві краєзнавці, наприклад Г.Діброва та ін., схильні вважати, що назва Ромни не правильна, витворення її як з погляду історичного, так і мовознавчого наукового не виправдане: нині стійко функціонує (і функціонував споконвічно) відтопонімічний прикметник **роменський** (тобто утворений від назви Ромен), а не **ромненський** (тобто від Ромни), як це повинно б було бути (Діброва, Панченко, 23, с.5).

Відзначимо, що вчені-мовознавці також схиляються до думки про російськомовний вплив на зміну українських топонімів, зокрема їх числа, ілюструючи це на прикладі: "Ромен, а не Ромни" (Забуранна, 32, с.134).

До того ж, на цьому варто, гадаємо, особливо наголосити, і нині назва Ромен також побутує, щоправда не стільки в самому місті, а в околишніх селах. Зокрема спостерігається переважання в усному народному мовленні, і найбільше у старожилів, таких конструкцій, як "повернувся з Ромна", "поїду до Ромна", "їхав з Ромна" тощо. Це мовне явище зафіксоване як досить поширене у більшості сіл Роменського, Недригайлівського та Липоводолинського районів.

Цікаво, що в художніх творах, зокрема в Т.Г.Шевченка, який у свій час відвідав Ромен, зустрічаємо вживання топоніма саме в давній його формі:

Та що ви думаєте, польський
Або хазяїн той московський?
Не та ловись! Журнал Ре ву!
Чи те... Ла мод – купив для Паші
Вторік в Ромні
("Москалева криниця")

І книжечок з кунштиками
В Ромні накупила.
("Княжна")

Сучасний український поет, уродженець села Хоружівки Недригайлівського району, Олекса Ющенко також полюбляє форму ойконіма Ромен, що свідчить про його усталене функціонування в тій місцевості, де народився і виріс поет:

Ромни, або Ромен казали...
("Роменська мадонна");

І щоб красу лугів, Роменки
І стародавнього Ромна...
("Роменська мадонна").

Про існування цього варіанта топоніма засвідчують у своїх поезіях і Д.Білоус, П.Ключина та інші майстри слова, особливо – сучасні поети.

Отже, давня назва міста, що дійшла до нас як офіційна, – Ромен. Саме тут буде доречним навести зауваження С.Б.Веселовського, який досить точно висловився про можливі видозміни назви: "Можна сказати у вигляді загального правила, що чим старіший топонімічний термін, тим більше вірогідності, що він дійшов до нас або в зміненому, або в перекрученому вигляді" (12, с.26). І тут же, для порівняння, варто подати запис, знайдений дослідниками в "Книге Большому Чертежу" Г.Боплана: "...А выше Глинска въ 20 верстахъ впала въ Сулу рѣчка Романъ, а на устье град Романъ" (цитую за: Курилов И.А. Роменская старина. – Роменъ, 1897. – С.13). Те, що автор мав на увазі під назвою Роман назву Ромен, – безперечно. Проте може бути, що французький інженер Г.Боплан, подаючи перше графічне зображення плану міста (середина XVII ст.), міг допустити неточність у написанні назви тощо.

Як уже згадувалося, одне з припущень базується на виведені назви Ромен від найменування Рим. Для підтвердження наводиться цитата зі "Слова о полку Ігоревім" з тим переконанням (і це цілком можливо), що зазначена назва виступає етимоном сучасного найменування: "Се у Риме кричат под саблями половецкими". М.Т.Янко наводить подібне тлумачення: "Археолог Д.Самоквасов пов'язує назву з містом Римом, яку ніби принесли сюди італійські купці" (Янко, 112, с.84).

Принагідно зазначимо, що в народі до цього часу побутують легенди про те, що в давнину річка Сула була судноплавною. Саме водним шляхом прибували сюди заморські купці. А один з кораблів, навантажений золотом та іншими коштовностями, нібито потонув поблизу міста (і такі переконання досить стійкі; до подібних переказів жителі ставляться цілком серйозно).

За іншою гіпотезою, ойконім виник від назви скіфської стоянки (скіфські городища (кургани, насипи) надзвичайно часто трапляються у цій місцевості !).

У довоєнний час археологами висувалися припущення про існування поблизу цього міста іншого поселення з назвою Рим (Римне) тощо. Для підтвердження наводилися факти, які свідчили про функціонування подібних топонімів у Посуллі. Але останні археологічні обстеження цих об'єктів не підтвердили думки про існування іншого міста. Окремі дослідники, як відзначає М.Я.Янко, "вважають, що назва міста походить від імені Роман, ужитого в множині" (112, с.84). Виникнення форми множини Ромни також залишається нез'ясованим, хоча є спроби пояснити це тим, що "така трансформація походить від польського звучання назви "Румно". Польська назва "Румно" зустрічається в древніх польських джерелах; вона була характерна для поляків у період їх панування в місті. У результаті подальшого перекручення назви російськомовним людом виникла і утвердилась історично неправильна назва Ромни. Ця назва "зачепилась" за містом і в офіційних документах царського уряду, починаючи з середини минулого століття" (Діброва, Панченко, 16, с.5-6). Виникла вона, як припускають, за аналогією до інших назв, уживаних у формі множини (Лубни, Ливни та ін.).

Цікаво, що в літописах паралельно вживаються два варіанти імені: "... тая уся Украина по Ромен оных слухала, отступивши от Сомка гетьмана" (1662 р.) (Літопис Самовидця, 52, с.87), "Тим часом Хмельницький дістав звістку, що польські війська на Україні біля Ніжина, Ромен, Гадячого й інших міст... зібралися й дійшли Фастова..." (1652 р.) (Самійло Величко, 11, с.102), "А Суховій ..., промешкавши певний час біля Ромна, ... рушив ... на той бік Дніпра" (1668 р.) (Самійло Величко, 11, с.83) та ін.

Науковий інтерес викликають також міркування, пов'язані з обґрунтуванням назви міста як похідної від гідроніма **Ромен** (*Великий Ромен* – у давніх джерелах, нині в народі – *Роменка*). О.С.Стрижак виводить назву річки від литовського **romus** "тихий" – "річка з тихою течією" (зазначена ознака справді притаманна річці), а назву міста - як похідну від гідроніма. Такої думки дотримується С.В.Виноградський (Янко, 112, с.84).

Якщо взяти до уваги встановлену С.Б.Веселовським закономірність, яка полягає у тому, що такі топографічні терміни, як назви річок, набагато давніші, ніж назви поселень, а також вищенаведене міркування О.Орлова про повторення назви водойми у географічному найменуванні населеного пункту (**Ромен** розташований біля місця впадіння у річку **Сулу** річки **Ромену** (**Роменки**)), то можна цілком віддати перевагу цій гіпотезі.

Виведення гідроніма **Ромен** (етимон *Великий Ромен*, сучасний варіант імені – *Роменка*) від апелятива **ромен (роман)** як назви квітки, на наш погляд, теж може видатися цікавим, хоча це припущення більше тяжіє до народної етимології, незважаючи на те, що словники Б.Грінченка ("роман 1) Раст.: а) matricaria chamomilla, ромашка. б) chrysanthemun indorum") (18, т.4, с.64), В.Даля ("ромашка, романъ, растения") (22, т.4, с.103), етимологічні розвідки М.Фасмера ("ромашка, диал. ромен, рамен, укр. роман, блр. ремон, ромон, сербохорв. раман, род.п. раменка,

словен. rman, roman "тысячелетник", чеш. rmen "римская ромашка", слвц. rumancek – то же, польск. roman, romanek "молочай", rumian. "Римская ромашка" // название этого лекарств. растения основывается на лат. Anthemis romana, chamaemelum romanum. Вост.-слав. посредство, вряд ли через франц".) (95, т.3, с.429) засвідчують функціонування цієї лексеми на позначення рослини.

Вище наводилося міркування О.Курилова про те, яким чином назва квітки могла трансформуватися у топонім. Додамо, що, дійсно, і нині різновид цієї ромашки – лікарської – з дрібними білими квітками (рідкісної, корисної і значно пошановуваної в народі) зустрічається і поблизу річок – Роменки та Сули, і взагалі поширений у цій місцевості. Проте до нас не дійшло ніяких свідчень про те, що ця рослина відігравала якусь роль, хай і малопомітну, в обрядових дійствах наших предків – слов'ян-язичників, тобто мала священне значення, як, скажімо, дуб, береза тощо. Тому не можемо безапеляційно погоджуватися з цією гіпотезою. Окрім того, у глибоку давнину, цілком вірогідно, у місці злиття річок (там, де виникло місто) ріс ліс. Адже і нині ця місцевість, незважаючи на плин часу, відзначається вільними насадженнями, що ростуть вздовж річок. Імовірно, що лісові хащі тут були значно густіші (особливо на лівому березі Ромену), можна сказати, – непрохідними. А ця рослина росте, як відомо, на лугах.

На противагу зазначеним гіпотезам можна висунути ще одну, пов'язану з існуванням у давньоруській мові слів **рамень**, **раменьє**, **раменка**, які не вживаються ні в сучасній українській, ні в російській мовах. Проте існування цих лексем фіксують словники В.Даля: **рамень**, **раменьє** "ліс, розташований поблизу поля"; "змішаний чорноліс"; "густий дрімучий ліс, де є розорана місцевість"; "лісова непрохідна глушина, де на галявині є розчищене місце і поселення"; "розчищена площа на сухому високому місці в лісі"; **раменка** "острів, клин лісу, смуга однорідного лісу" (22, т.4, с.58), І.Срезневського: **раменьє** "лес по краю пашни", **рамьна, рамьнъ** "род терновника" (греч.), **раманьство** – "сила, крепость" и др. (84, т.3, с.66-67), Фасмера: "**раменье**" густой лес; лес, примыкающий к пашне", **рамень** ж "то же; др.-русск. "**рама**" граница, пашня, примыкающая к лесу", раменье "лес по краю пашни, опушка леса"; производные на -men от основы др.-русск. орати, лит. arti "пахать" (95, т.3, с.440). 11-томний СУМ фіксує тільки лексему **рамень** і то з позначкою діалектне "густий ялинник" (СУМ, т.8, с.44), Б.Грінченком ця лексема не подається, відсутня вона і у С.І.Ожогова.

Г.П.Смолицька відзначає, що в минулому слова **раменьє**, **рамень**, **раменка** були широко розповсюджені на всій території російських та українських земель, зокрема там, де ріс ліс. Їх зберегли і донесли до нас як історичний документ топоніми. Дослідниця наводить такі приклади: місто **Раменське** в Московській області, населений пункт **Раменки** – у Володимирській, **Рамешки** – у Вологодській, **Романьє** – в Івановській областях та ін. У басейні Оки налічувалося багато невеликих річок з назвою **Раменка**, озеро **Раменьє** (Смолицкая, 82, с.39).

Окрім того, можна навести ще ряд подібних назв: **Рамено**, **Раменці**, **Рамень**, **Рамонь**, **Рамоньє**, **Чорна Рамень**, **Раменки** (мікрорайон Москви), що, на думку Є.М.Мурзаєва, також дотичні до лексеми **рамень** (61, с.477).

Очевидно, що всі значення розглядуваних лексем так чи інакше пов'язані з існуванням лісу. А топоніми, в основі яких вони лежать, без сумніву, обумовлені тим, що поблизу, на краю **раменья** (д.-р.), виникало поселення, яке одержувало у спадок це слово як власну назву. Цілком припустимо, що топонім Ромен може мати зв'язок із значенням апелятива **раменьє** (д.-р). Якщо врахувати місцерозташування поселення, то можна стверджувати, що всі з наведених Далем значень лексем **раменьє**, **раменка** можуть бути використані при тлумаченні топоніма Ромен, бо відповідають реальній дійсності. Відомо, що Ромен первинно розташовувався на узвишші, яке було оточене з двох боків річками, з третього боку – ровом. Окрім того, місцевість навкруги була поросла лісом. Тому цілком можна пов'язати виникнення ойконіма з наведеними апелятивами, зокрема з такими їх значеннями, як: "розчищена площа на сухому високому місці в лісі", "лісова непрохідна глушина, де на галявині є розчищене місце і поселення" та под.

Ми також схильні припускати, що гідронім **Роменка** (**Великий Ромен**) може цілком пов'язуватися з апелятивом **раменьє** (зокрема, з одним із його значень). Про таку можливість творення гідронімів зазначав І.М.Желєзняк, говорячи, що "окремою проблемою лишається питання про онімізацію в класі гідронімів географічних термінів, семантично не пов'язаних з гідрооб'єктами (напр. р.Просіка, р.Нивка, р.Пологи)" (28, с.74), і на основі цих висновків виділяючи певну групу гідронімів, зв'язок семантики гідрооснови яких із географічним терміном відбувається за суміжністю об'єктів (28, с.79).

Також топонім **Ромен** як похідний від апелятива **рамень** тощо може пов'язуватися із одним із значень, поданих у "Словаре народных географических терминов" Є.М.Мурзаєва, а саме: "окраїна лісу", "поселення в лісі" та ін. (62, с.476-477).

Очевидно, що значення цього апелятива наскільки розгалуджені, хоча і близькі між собою, зокрема семою "пов'язаний з лісом", що зумовлюють ускладнення у визначенні того, яке ж з них є більш вірогідним, таким, що якнайточніше відповідало реальному станові речей на час заснування міста і утвердження його назви.

Можна також розглядати і зв'язок топоніма **Ромен** з апелятивом *рама* – "окраїнна область", "кордон", "межа" і под. – адже відомо, що Ромен був містом-фортецею, яка знаходилася найближче до Києва з-поміж інших міст Посульської оборонної лінії Київської Русі. Тому Ромен виступав свого роду межею, кордоном тощо в обороні столиці. Це відображав і тодішній герб міста – на зеленому тлі у вигляді щита на двоступеневому підвищенні (могилі) – золотий мальтійський хрест. Таке ж зображення було і на печатці Роменської міської ратуші. А одне з передмість (нині частина міста) до цього часу іменується **Могилками**. Без сумніву, цей мікротопонім залишився нам у спадок з часів Київської Русі: "назва передмістя походить від великої кількості стародавніх могил, рештки яких збереглися до цього часу. В могилах поховані, очевидно, воїни – захисники міста...

Таким чином, древній герб символізує мужність, стійкість захисників міста, яким було притаманно "стояти на смерть" (Діброва, Панченко, 23, с.6).

Для дискусії можна подати ще одну думку, що, до речі, зустрічається рідко для пояснення витоків подібних назв. Так. Ю.О.Карпенко, досліджуючи топонімію Буковини, зафіксував гідронім Раманець (інша назва Чорного Потоку в Заста-

внівському районі Чернівеччини, що є лівою притокою Білого Потоку), і подав можливий варіант його розшифрування: «зважаючи на походження назви (рамено «плече»), можна здогадуватися, що так колись іменували місце злиття Білого і Чорного Потоку» (42, с.173). При цьому дослідник уточнює, що витоки назви місцевому населенню невідомі. Отже, на його думку, рамено (відповідно Раменець) – плече, тобто місце з'єднання чогось. Можливо, таке тлумачення етимології розглядуваної Ю.О.Карпенком назви цілком допустиме (з урахуванням інших природно-географічних особливостей місцевості), проте у нашому випадку не може бути застосоване.

Проте все-таки, на наш погляд, найвірогіднішим у поясненні першовитоків ойконіма Ромен є припущення, в основу якого покладено значення близькоспорізнених лексем рамень, раменьє, раменка тощо, які засвідчують зв'язок з лісом. (Це підтверджують і природні географічні умови). Можливо, що вище наведене міркування про зв'язок ойконіма Ромен з апелятивом **рама** – "межа", "кордон" тощо (а також з основою апелятива д.-р. **ра** – "орати" та ін.) своєрідно (випадково) співпадає, взаємодоповнюючись, із значеннями, поданими Далем.

Не можна залишати поза увагою і деякі інші (найновіші) міркування, зафіксовані М.Т.Янком у "Топонімічному словнику України" (1998). Зокрема зазначається, що, "останнім часом учені все більше схиляються до думки про перегляд етимології Ромна (сучасне Ромни), вбачаючи, що назву можна реконструювати як Ромьнъ <Ромін, – порівнюючи її з утворенням Рим (Рымь) <Rumъ від Roma – лат. форми назви столиці Італії, звідки походить ст.-сл. роуминь "грек", сучасне румун тощо" (див: Желєзняк І.М., Корепанова А.П., Масенко Л.Т. та ін. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках. – К., Наук. д., 1981).

Ми категорично відкидаємо цю думку, вважаючи, що назва **Ромен** давньоруського походження і відбиває, як це було характерно для тодішнього процесу номінацій природних об'єктів, реальні факти навколишньої дійсності, зокрема – природні умови.

На наш погляд, учені надзвичайно далеко відходять від істини, шукаючи першовитоки назви в тому, де їх не може бути. Натомість нікому не видається за можливе і доречне порівняти цей ойконім з таким, скажімо, оронімом, як **Роман-Кош** (вершина Кримських гір), що походить від тюрк. * urman "ліс" і * koc "загін для скотини" (Янко, 113, с.303) – нас, звичайно, у даному випадку цікавить компонент **Роман**, що дуже подібний до топоніма **Ромен** і співзвучний з одним із давніх варіантів його імені. Очевидна тотожність наших припущень, зазначених вище, про зв'язок топоніма Ромен з апелятивом на позначення лісу, розчищеного місця в лісі тощо.

Для роздумів, а також і для підтвердження наших міркувань, можна подати ще інформацію про функціонування на Сумщині мікротопонімів з коренем **Роман** – (Ромен): **Ромен** – пастівень (с.Хустянка Буринського р-ну), **Роменський Яр** – байрак (балка) (с.Хустянка Буринського р-ну), **Романівське** – ліс (с.Землянка, с.Шевченкове Глухівського р-ну), **Романівське** озеро (с.Вороніж Шосткинського р-ну), **Романка** – озеро (м.Конотоп), **Романкове** – поле (с.Дубовичі Кролеве-

цького р-ну), **Романове** – ліс (с.Поділове Кролевецького р-ну), **Романове** болото (с.Степне Ямпільського р-ну), **Романькове** – луг (с.Дубовичі Кролевецького р-ну) та ін. (Черепанова, 101, с.243-244).

Низька вірогідність того, що ці топоніми утворені на основі антропонімів, зокрема від імені Роман та под. Адже це ім'я ніколи не відзначалося значним поширенням (як, наприклад, Василь, Микола, Іван та ін.) серед антропонімії українців взагалі, а в антропоніміконі Сумщини – зокрема. Випадковості у даному випадку ніяк не може бути. Тому очевидним проступає зв'язок цих мікротопонімів з апелятивом **раменьє** (**рамень**, **раменка**) тощо.

Отже, ойконім **Ромен** міг започаткувати своє існування або ж від назви річки, або ж виникнути незалежно від гідрооб'єкта, сам по собі.

Підсумовуючи сказане, хочеться ще раз підкреслити те, що жодний з досліджуваних нами топонімів Сумщини (зокрема, вжитих у формі pluralia tantum) не має скількох варіантів свого імені (**Роман** (**Ромон**), **Рим** (**Римов**), **Румно**, **Ромен**, **Ромни**), як ойконім **Ромни**. Це, звичайно, значно ускладнює пошуки першовитоків назви.

Ріки течуть, виконують велику роль – вони ніби переплетення величезних вічних культур.

В.Шкловський

Місто **Суми** – адміністративний, економічний і культурний центр Сумської області. В минулому – "уездный город Харьковской губернии" (Семёнов, 80, т.7, с.409).

Розкинулося воно серед мальовничої природи – "там, де неквапливий Псел приймає до себе Сумку, а в Сумку вливається маленька притока Стрілка" (Сапухіна, Скрипник, 78, с.3).

Є незаперечні докази того, що територія Сум була залюднена ще на початку нашої ери: "У південно-західній частині міста досліджено 5 поховань на ранньослов'янському могильнику черняхівської культури (I-VI ст. н.е.).

У районі колишнього с.Тополя, що вже злилося з містом, виявлені слов'янське городище і поселення роменської культури (VII-X ст.). Від часів Київської Русі залишився курганний могильник та ... городище, яке й досі височить на північно-західній околиці Сум – Луці. Це городище вчені вважають залишками давньоруського міста Липецька, згадуваного в літописі під 1283 роком" (Сапухіна, Скрипник, 78, с.3). Існує також думка, що місто Липецьк (Липовицьк -- по-іншому (у деяких авторів)) було центром Липовицького князівства і предтечею Сум. Хоча до цього часу не знайдено найдостовірніших підтверджень місцезнаходження вищезазначеного міста, проте, на думку краєзнавців, – "однією з найвірогідніших версій щодо локалізації Липовицька є сумська версія, згідно з якою Липовицьк знаходився на місці Сум або десь поруч" (Звагельський, 36, с.46).

Отже, наш нинішній обласний центр виник так чи інакше на місці давніх поселень, що цілком закономірно. Цю особливість помітив і відзначив свого часу Д.І.Багалій: дуже багато міст Слобожанщини було збудовано на старих городищах. З-поміж них Харків, Суми, Зміїв (Багалій, 4, с.35).

Принагідно зазначимо, що в історичній літературі бракує єдиної думки щодо часу заснування міста. В.П.Семенов, наприклад, схильний вважати приблизно 1652 рік, як і більшість дослідників Слобожанщини, дехто – 1655 рік.

Уперше це поселення, розташоване біля злиття р.Суми з р.Пслом, згадується в літописі Романа Ракушки-Романовського, де зазначається, що "…Хмельницкий, ожидая угодного к отмщению времени, позволил утесняемому народу вольно сходить из городов к Полтавщине и за границу в Великую Россию на житие, из того времени начали оседать Сумы, Лебедин, Харьков, Ахтырка… (50, с.234).

В.П.Семенов схиляється до думки, що засновниками міста були малоросичеркаси, які прийшли із-за Дніпра. Під керівництвом воєводи Арсеньєва вони будували міста та села, розселяючись "на диком шляховом поле, где раньше татары ходили завоёвывать украинские места" (Семёнов, 80, т.7, с.410).

До 1653 р. на місці нинішніх Сум були споруджені з дубового лісу башти, стіни, схованки. А з 1665 р. Суми стають центром Сумського Слобідського полку. Це – одна з гіпотез щодо зародження міста.

Натомість можна навести й інше обґрунтування виникнення поселення та часу його заснування. Наявність подібних розбіжностей учені пояснюють тим, що Суми заселялися кількома переселенськими хвилями, які котилися з різних задніпрянських і гетьманських міст. Одна з груп переселенців, очолювана отаманом Герасимом Кондратьєвим, прийшла з містечка Ставищ Білоцерківського полку навесні 1655 року і просила у путивльського воєводи, а потім і у самого царя дозволу оселитися "на Пслі річці біля річки Суми". 25 червня дозвіл було одержано, і 100 родин переселенців почали осідати на Берлицькому, або Суминому, городищі. А 6 липня 1656 р. в Суми був призначений воєвода К.Ю.Арсеньєв, якому доручалось організувати будівництво міських укріплень (Сапухіна, Скрипник, 78, с.3-5).

Народна етимологія багата на гіпотези щодо витлумачення назви міста. Так, за одним з переказів, місто (відповідно і річка **Сума** (**Сумка**)) були названі так через те, що на березі цієї водойми при закладенні поселення нібито знайшли три мисливські суми (сумки), які потім були внесені до герба міста, затвердженого в 1781 р.

За іншою легендою, топонім є похідним від апелятив сум (туга, журба): перші поселенці, мовляв, дуже сумували за своїм рідним краєм й засвідчили це в найменуванні поселення. Близьке до вищезазначеного (тобто таке, що побудоване на зв'язку з лексемою сум у значенні "туга" і под.) є інше припущення: в давнину місцевість, де виросло сучасне місто, була дуже болотистою. Болота ж "сумували" (відтворімо в пам'яті слухові враження від болотистої місцевості!), навіюючи смуток, тому й називали місцевість (а від неї найменування поширилося і на поселення) Сумами. Якщо підійти до цього припущення дещо прискіпливіше, пильніше, то можна знайти в ньому раціональне зерно. Адже якщо навіть очима сучасника подивитися на місцерозташування Сум, то очевидним і незаперечним виявиться те, що місцевість, де первинно виникло місто (і до цього часу!), дійсно низинна. І те, що в минулому навколо були болота, сприймається і розцінюється як цілком реальний факт, до того ж, можна сказати, приймається аксіоматично – оче-

видність цього яскраво простежувана і нині. Проте, чи ж дійсно ця ознака навколишнього середовища (своєрідні болотяні звуки-враження) покладена в основу найменування? Напевно, що ні. Це лише спроби використати відоме, близьке, подібне для пояснення невідомого.

Наші наукові обґрунтування першовитоків ойконіма **Суми** відмінні від свідчень народної етимології. Звичайно, відштовхуватися у даному випадку треба від гідроніма **Сума**. Ми цілком поділяємо припущення, що "первинна назва належить річці Сумі. Від неї найменування "Сумине городище". До речі, в перших документах місто згадується як "Сумин городок". Отже, назва міста похідна від гідроніма Сума (Янко, 113, с.73). Важко не погодитися з цими міркуваннями.

Треба зауважити, що в народі побутує потамонім **Сумка**, а не етимон **Сума**. Ускладнення топонімічної основи суфіксом **-к-** із зменшено-пестливим значенням можна, мабуть, пояснити зовнішніми ознаками гідрооб'єкта, які й спричинили такі відозміни в слові, зокрема тим, що ця річка невелика, надто зміліла (особливо якщо її порівняти з Пслом, притокою якого вона є).

Таким чином, виникнення ойконіма **Суми** відбувається шляхом перенесення найменування річки на назву поселення. Звичайно, походження потамоніма **Сума** (**Сумка**) цікавить не менше, ніж встановлення першовитоків зазначеного ойконіма.

Найвірогідніше, що гідронім (потамонім) **Сума** похідний від топооснови ***су***, що в багатьох мовах має значення "вода, струмок, озерце" (тюрк., чув., кор. та ін.) (Мурзаев, 62, с.528-529). На думку вчених, неможливо перерахувати всіх географічних термінів, що в різних народів починаються з ***су***: тюрк. *Суат* "місце водопою біля колодязя, річки, озера"; тур. Suwat – "водопій"; болг. Суват – "водопій"; Саат – "місце водопою біля річки", Суат – "запруджена водойма"; узб. Субой – "берег, місцевість вздовж річки", Субаши – "початок річки", "голова потоку", Суак – "зрошувальна канава", "арик"; азерб. Субасма – "наводнення", Сулу – "обводнений", Сузус – "безводний", Суамбар – "водойма, водосховище" і т.д. Дослідники географічної термінології відзначають, що в Європі та Азії безмежна кількість гідронімів з терміном *су*, яким виступає не тільки в початковій позиції (Суг, Сугат, Сула та ін.), а й у кінцевій (Карасу, Сарісу, Аксу, Койсу та ін.) (Мурзаев, 62, с.529). Окрім того, лексемі ***су*** властиве і значення "туман" (в морд. та ін. мовах), а у фінській, що особливо показово, існує апелятив **sumu** з таким же значенням (Мурзаев, 62, с.529). Для більшого переконання можна зазначити і те, що Фінляндію нині називають ще **Суомі** (що, мабуть, означає "земля (країна) води" або "земля води і туману"). Окрім того, в давньоруській мові існувала лексема **сумь** – "др.-русск. название финнов и Финляндии (Фасмер, 95, т.3, с.803). На наш погляд, зв'язок гідроніма **Сума** з елементом ***су*** в значенні "вода" і под. не заперечний. Така думка виникла і у краєзнавця П.Сапухіна. Проте ніхто з дослідників не звернув увагу на другий елемент лексеми – *ма*, не кажучи вже про те, щоб спробувати обґрунтувати його значення, пов'язавши з першим компонентом, або ж пояснити причини виникнення лексеми в цілому як географічного найменування тощо.

Звичайно, це питання досить-таки не легке. Його не можна розв'язати на основі даних тільки якоїсь однієї, окремо взятої галузі науки. Як переконаємося нижче, у

подібних випадках для одержання переконливих результатів дослідження треба використовувати весь можливий комплекс наукових знань.

Отже, ми схильні вважати, що розглядувана лексема (топооснова) утворена шляхом поєднання компонентів *су* і *ма*. Першому нами приділено достатньо уваги. Другий, тобто *ма*, у багатьох мовах зафіксований із значенням "земля" (фін.-угор., ест., манс. та ін.) і, на думку вчених, залишив великий слід у топонімії. Проте само собою виникає питання: яким чином у наше середовище потрапили фінно-угорські мовні елементи?

Заселення в далекому минулому північно-східних районів України і Білорусії племенами фінно-угорської мовної спільності підтверджується існуванням гідронімів, що в свою чергу обумовлюються археологічним матеріалом. Ученими на основі багаторічних досліджень встановлено, що на північному сході України та Білорусії в давнину жили племена ряду археологічних культур, зокрема дніпро-донецької, ямково-гребінчатої кераміки епохи неоліту, мар'янівської і сосницької епохи бронзи, юхновської і скіфської раннього залізного віку, а також зарубинецької, київської, колочинської та ін. ранньослов'янського часу. При накладанні карт всіх названих культур України та Білорусії на карту фінно-угорських гідронімів спостерігається їх територіальний збіг, який найповніше виявляється в районі поширення пам'ятників культур ямково-гребінчатої кераміки епохи неоліту. Д.Я.Телегін зауважував, що вже ця обставина "має досить важливе значення для вирішення розглядуваної нами проблеми (а саме – виступає підтвердженням існування фінно-угорських гідронімів у Подніпров'ї – Т.Б.), тому що такого збігу цієї карти гідронімів з картами інших культур тут не спостерігається" (Телегин, 88, с.26-27). На думку вченого, у даному випадку треба враховувати, ще й результати аналізу загальноісторичної ситуації цього часу. "Ми маємо на увазі той факт, що район поширення племен ямково-гребінчатої кераміки лівобережжя Дніпра виступає прямим продовженням більшого масиву культур цього кола Волгодонського басейну, Східної Прибалтики – більш північних територій Східної Європи взагалі…" (Телегин, 88, с.27). А багаточисельні мисливсько-рибацькі племена з ямково-гребінчатою керамікою заселяли цю велику територію близько двох тисяч років – від сер. IV до поч. II тис. до н.е.

Д.Я.Телегін підводить до думки, що "такий збіг карт фінно-угорських гідронімів і пам'ятників ямково-гребінчатої кераміки на великій території Східної Європи дозволяє припускати приналежність і тих і інших до одного і того ж населення. Отже, – продовжує він, – ми можемо говорити, що, по-перше, носіями культур лісних мисливців і рибалок з ямково-гребінчатою керамікою етнічно були фінно-угори або їх прямі мовні предки, і, по-друге, давні фінно-угорські гідроніми району повинні датуватися II пол. IV – початком II тис. до н.е." (Телегин, 88, с.27).

Відомо, що питання про фінно-угорську приналежність пам'ятників ямково-гребінчатої кераміки не нове. Його, окрім Д.Я.Телегіна, ще раніше піднімали лінгвісти Д.В.Бубрих, П.О.Арісте та ін., археологи Ю.Айліо, О.Я.Брюсов, Л.Ю.Янітс та ін. В.М.Топоровим та О.М.Трубачовим (1962, 1968) під час дослідження лівобережжя Дніпра виявлено близько 10 давніх фінно-угорських назв гідрооб'єктів. Вони

відзначені, наприклад, у верхів'ях річок Полтавщини (близько до нашого району!), на Сеймі і в басейні річки Сож. "Всі гідроніми на північному сході України і Білорусії виступають прямими продовженнями на південний схід ареалу досить великого скопичення фінно-угорських назв річок лісової зони Європейської частини (колишнього – Т.Б.) СРСР" (Телегин, 88, с.26). Зазначені висновки мають якнайтісніший зв'язок з нашим краєм. Так, ученими встановлено, що неолітична епоха на Сумщині характеризується пам'ятниками, що належать до трьох археологічних культур: дніпро-донецької, лисогубської та неоліту ямково-гребінчатої кераміки. Проте, що вельми цікаво і важливо для розв'язання нашого питання, "переважна кількість неолітичних пам'ятників Сумщини відноситься до культури неоліту ямково-гребінчатої кераміки" (Неприна, 63, с.29). Це – IV тис. до н.е. Ось у цьому, гадаємо, – ключ до розв'язання нашої проблеми.

Вище розглянуті факти наводилися для підтвердження припущень щодо можливості виділення у лексемі **Сума** елемента ***ма***, з'ясування того, чи має він відношення до відомого фінно-угорського і яке значення йому притаманне. Припускаючись думки про існування у лексемі **Сума** двох компонентів – ***су*** і ***ма*** із зафіксованими значеннями, навіть не підозрювали такого неймовірного збігу лінгвістичних і археологічних даних, що було виявлено вже пізніше. Це остаточно переконує у вірогідності зроблених висновків.

Отже, наступним пошуком є з'ясування того, яке ж значення властиве лексемі **Сума** як гідронімові. На основі проаналізованого матеріалу стверджуємо, що, найвірогідніше, потамонім **Сума** розшифровується як "річка у водній (низькій, заболоченій тощо) місцевості". Адже ця річечка впадає у Псел (**пс, пси** – ріка, вода (адиг., абх.); (див. детальніше: Мурзаев, 62, с.465-466)), до того ж місцевість навколо Псла поблизу міста і досі, незважаючи на плин часу, низинна. Біля впадіння Сумки у Псел протікала річка **Стрілка** (колись **Стрілиця** – що не вносить суттєвої різниці). (Нині вона тече під землею, як згадка про неї – вулиця Набережна р.Стрілки; цікаво, що **Стрілка (Стрілиця)** колись іменувалася **Сумкою**, тоді як **Сумка** – **Сумою**). Гідронім **Стрілка (Стрілиця)**, очевидно, має зв'язок з однойменним апелятивом, який дослідники визначають як народний географічний термін, фіксуючи його із значенням: 1) "мис, довга коса при злитті двох рік, двох ярів" (Мурзаев, 62, с.526), – у даному випадку – Стрілки, Суми і Псла, 2) "підвищення серед боліт" (Воробьева: див.: Мурзаев, 62, с.526) – дійсно, Стрілка протікала у дещо вищій місцевості порівняно з Пслом, 3) "межа" (Воробьева: див.: Мурзаев, 62, с.526) – річка Стрілка своєрідно відмежовувала підхід до міста з заходу, 4) "притока річки" (Черепанова, 102. с.212) – Стрілка є притокою Суми. Як бачимо, кожне з наведених значень підходить для обґрунтування найменування цього водного об'єкта. На жаль, поки що не вдалося встановити, з якого часу і ким відбулося перейменування Сумки в Стрілку.

Таким чином, на невеликій площі перепліталася низка водних артерій, спричинюючи заболоченість, значну наводненість території. Тому, очевидно, річка Сума й успадкувала назву, в основу якої покладено загальне значення лексеми **сума** "річка у заболоченій місцевості" тощо. Для порівняння можна навести гідро-

нім **Сула** і апелятив **сула**. (**Сума** і **Сула** – близькозвучні, споріднені лексеми): на основі досліджень Є.О.Черепанової **сула** – це "непрохідне болото" (Черепанова, 102, с.213). Поселення, що зародилося поблизу тодішніх річок **Сумки** (нині Стрілка), **Суми** (нині Сумка) та Псла, стало іменуватися як Сумин городок, що також відповідало географічному місцерозташуванню: укріплення, яке виникло в заболоченій (низинній, водній) місцевості. Причина трансформації назви у форму pluralia tantum точно не відома. Може бути, що множинна форма ойконіма утворилася в результаті зовнішніх змін топографічного об'єкта: місто з часом збільшувалося, розросталося, що й зумовило мовців змінити форму присвійного прикметника Сумин, який вказував на визначальну ознаку місцевості, – на множинний іменник Суми (можливо, спочатку від назви "Сумин городок" відбулося усічення іменника "городок", унаслідок цього залишився тільки прикметник Сумин, який потім і зазнав подальших змін, що в свою чергу були викликані ще й зручністю користування назвою у повсякденному вжитку). На жаль, поки що не вдалося встановити, з якого часу побутує ойконім у множинній формі. Можна тільки відзначити те, що в "Літописі Самовидця" (52, с.123) він згадується як pluralia tantum при описі подій 1676 року: Того ж року (1676. – Т.Б.) полковник Стародубовській Петро Рославець … пойшол на Москву …, хотячи поддати Стародуб, жеби зоставал як городи українніе московскіе: Суми и Рибное".

Для всебічного обгрунтування особливостей виникнення як назви міста, так і річки, від якої воно успадкувало своє найменування, необхідно навести ще одну думку. Так, М.К.Фролов, встановлюючи походження гідроніма Пишма, висловлює припущення, що ***ма*** – давній річковий суфікс (Русская ономастика и ономастика России / Под ред. О.Н.Трубачева. – М., 1994. – С.167). Може бути (?!), що цей суфікс виявив себе у гідронімові Сума, хоча ми не схильні так вважати, виходячи з багатьох умов, розглянутих вище.

При з'ясуванні першовитоків найменування міста виникає, що закономірно, ще одне питання: чому поселення не успадкувало свою назву від гідроніма Псел? І це було б не скільки точним, як більш звичним для номінації явищем: основною великою водною артерією тут, без сумніву, виступає Псел, тому не викликало б заперечень, аби цей гідронім став базою для творення ойконіма – міста, що виникло на березі Псла. Проте це не відбулося, і, вважається, через те, що назву Псьол (Псел) було вже одного разу використано в російській географічній номенклатурі: "Городом на Псле" іменувалося споруджене за наказом Івана IV в руслі річки Псла місто-фортеця, що проіснувало недовгий час. Тому нове місто Слобожанщини, щоб уникнути всіляких непорозумінь та плутанини, назвали "Суминим городом".

Село **Терни** Недригайлівського району розташоване на березі р.Терн, правої притоки р.Сули. Слобода Терни, за свідченням краєзнавчих матеріалів, заснована в 1652 році в період боротьби українського народу проти Польщі вихідцями з Київщини, Полтавщини, Чернігівщини, Волині, Поділля та ін.

В "Энциклопедическом словаре" Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона дещо інша дата – "Терни – Слобода Харьковской губернии Лебединского уезда, при р.Тернъ въ 70 верст отъ уѣздного города. Основан въ 1615 г." (26, т.XXXIII, с.34).

В "Историко – статистическом описании Харьковской епархии" теж є згадка про це поселення з обгрунтуванням його назви: "Слобода Терни. При рѣкѣ Тернъ, впадающей въ р.Сулу ... Название сей слободы производятъ отъ названия рѣчки, протекающей чрезъ эту слободу, а рѣчка получила своё название отъ того, что выходитъ изъ тернового куста въ 20 верстах отъ г.Путивля (Курской губернии) и въ 25 отъ сей слободы, и что при берегахъ этой рѣчки былъ нѣкогда густой лѣс съ частыми терновыми кустарниками" (38, с.89).

Терн – річка, права притока Сули (басейн Дніпра), свій початок бере з урочища, вкритого терновими заростями. Звідки й назва – від терен, терн (Prunus L) "рослина родини розоцвітих".

Очевидно, що процес гідронімізації здійснювався на основі фітофорної назви – терен (терн).

М.Я.Янко так пояснює виникнення топоніма: "Терни тому, що у цих місцевостях багато терну" (112, с.147). На нашу думку, це твердження дещо неточне, зокрема у плані встановлення "поступовості" утвердження цієї назви як ойконіма.

Те, що топонім Терни похідний від гідроніма, а останній пов'язаний з фітофорною назвою, не викликає сумніву. Цьому підтвердження – словникові дані: "Теренъ или Тернъ, терновникъ, колючее деревцо или куст..." (Даль, 22, т.4, с.400). "Терен, Тернъ, (дерево и ягода)" (Грінченко, 18, т.4, с.256). Етимологія апелятива, прослідкована Фасмером, остаточно переконує в зазначених висновках: "Терен, народн. тёрен, род. п. терна; укр. терен, др.-русск. търнъ, ст.-слав. трънь, болг. т. трън..." (95, т.4, с.48).

Проте, як і у випадку з топонімом Ромен, тут засвідчується подвійний процес творення географічного найменування: на першій стадії відбувається семантична онімізація апелятива (перехід загальної назви рослини – без формальних змін структури апелятива – у власну назву (гідронім)). На другій стадії спостерігається процес транстопонімізації – перехід оніма одного розряду в інший: гідроніма (потамоніма) **Терн** в ойконім **Терни**. При цьому топооснова ускладнюється множинним флексійним формантом **-и**, який вносить у внутрішній зміст лексеми розуміння значної кількості чогось, а саме – поширеності певного об'єкта у просторі, зайняття ним великої площини.

Село Біловоди **Сумського району.**

Засноване близько 1680 року козаками-переселенцями з Правобережної України, які тікали від польсько-шляхетських гнобителів.

На нашу думку, ойконім **Біловоди** варто розглядати як похідний від потамоніма **Біловоди**. Топонім **Біловоди** є композитою, у ньому очевидний зв'язок двох кореневих морфем шляхом підрядного зв'язку: ***білі води***. Перший компонент складного слова виражений прикметником і вказує на колір, зокрема ***води***. Проблемним (і важливим водночас) є з'ясуванням лексичного значення першого компонента, що дасть змогу дійти переконливих висновків у встановленні першовитоків виникнення топоніма.

Фасмер, прослідковуючи етимологію слова ***білий***, доводить його спорідненість з лексемами "блеск", "светит", "сияет" (95, т.1, с.149). Можливо, наші пращури назвали воду білою тому, що (і цілком вірогідно) білий виступав синонімічним до понять світлий, чистий, прозорий, що і підтверджує Фасмер. Подібний принцип найменування географічних об'єктів був досить поширений у слов'ян. "Слова білий і чорний лежать в основі багатьох назв міст і урочищ Київської Русі, які так чи інакше згадуються в руських літописах" (Кузьмичев, 48, с.116). "Наші предки досить широко користувалися кольоровою символікою, особливо білим і чорним кольором. Колір у цьому випадку не виступав у своєму реальному значенні, а слугував або ж для позначення відмінностей між предметами, явищами, людьми, або для позначення назв міст, озер, морів, рік. Усе ж таки і в цьому значенні колір по-своєму забарвлював і предмети, і явища, і людей, і назви, надавав їм додаткового естетичного змісту, тому що з білим асоціювалося щось світле, радісне, чисте, нескаламучене, вільне, прекрасне" (Там само, с.117).

Можна розглянути і таке припущення: вода в річці була білою від крейди або якихось інших природних матеріалів. Можливо, дно відсвічувало білизною через поклади чогось. М.Я.Янко дотримується подібної думки (112, с.30).

Окрім того, цінним може видатись й інше зауваження, що цілком застосовуване у нашому випадку: "Характерною особливістю давньоєвропейських гідронімів – давніх європеїзмів, тобто тих, які існували до виникнення індоєвропейської мовної спільності, є наявність у них основ на означення "вода", "джерело", "текти", "потік", а також кольорів "білий", "блискучий" (Янко, 113, с.4).

Очевидно, що заглиблення у першовитоки найменування того чи іншого поселення може засвідчити й інше, а саме – давність цього населеного пункту, адже для кожного періоду історії розвитку людства, як у цьому переконують учені, були характерними певні закономірності називання об'єктів навколишньої дійсності.

Цікаво, що на Сумщині є ще одне поселення з назвою Біловоди, – у Роменському р-ні, яке розташоване на р.Біловодь (принцип виникнення ойконіма аналогічний до вище розглянутого).

Село **Вири** Білопільського району (засноване наприкінці XVII ст.).

"Село Виры на рѣчке Виръ въ 20 верстах отъ Сумъ и въ 16 отъ Белополья" (Историко-статистическое описание Харьковской епархии, 38, с.431).

Визначення першовитоків ойконіма у цьому випадку не становить особливих проблем. Так, за свідченням старожилів, річка Вир завжди була бурхливою, швидкоплинною, течія в неї неспокійна, схожа на клекіт, белькотіння, іншими словами, – вода в ній вирувала. Таким чином, характерні ознаки річки зумовили виникнення гідроніма **Вир**, який у процесі трансонімізації успадкувало поселення, що з'явилося поблизу, як назву. Істинність припущень підтверджують міркування Даля: "Вир, омут и водоворот, ямина под водой с родниками или с коловоротомъ быстрого течения" (22, т.1, с.206). Фасмера: "Вир" водоворот, омут в реке, озере", ст.-слав. ВЬРЪТИ "кипеть, клокотать" (95, т.1, с.318). Не розходяться з цими

міркуваннями і висновки М.І. Толстого, який проводив дослідження з питань слов'янської географічної термінології: "Вир (вір) –"глибоке місце в річці", "водоворот" – відомі в такому значенні у більшості білоруських і майже у всіх українських словниках.

М.І.Носович також відзначає вир "швидкість річки" (Толстой, 89, с.212). Отже, ойконім Вир можна розглядати у двох площинах (як і всі інші назви поселень, похідні від гідронімів). По-перше, – це виникнення потамоніма **Вир**, що кваліфікується як процес гідронімізації (перехід апелятива в гідронім шляхом зміни функцій останнього). По-друге, це творення ойконіма **Вири** (з додаванням форманта (флексій) множини) шляхом депропріації – тобто творення власної назви у результаті трансонімізації від іншої власної назви (потамонім –> ойконім).

Мікротопонімія поселення (зокрема неофіційні назви вулиць), як це часто буває, обумовлюється антропонімічними джерелами: вулиці **Ясенківка**, **Яремівка** іменуються так тому, що їх уперше започаткували поселенці з прізвищами Ясенок, Ярема (ці антропоніми й досі побутують тут), а також, природно, – географічними умовами: **Загребля** (тобто поселення за греблею), **Куточок** (невеличка вуличка, що розташована між іншими вулицями в кутку) та ін.

Село **Реутинці** Кролевецького району. Засноване десь у XVII ст. Краєзнавчі матеріали свідчать, що вперше село згадується в одній із грамот XVII ст., у якій зокрема, повідомляється, що воно належало поляку Вісселю і передавалося українському козакові (прізвище та ім'я невідомі). Орієнтовно 1625 рік (відповідно до першої згадки) вважають часом заснування цього поселення. Помічено, що в документі його названо селом. Це дає підстави стверджувати, що Реутинці існували і до зазначеного часу.

Першими поселенцями були селяни-втікачі, які селилися в глухих нетрях.

Ойконім **Реутинці** своїм виникненням завдячує потамоніму **Ревці**. Ця невеличка річечка брала свої витоки з озера **Довгого** (названого так через його продовгувату форму), впадаючи в річку **Реть**. Переповідають, що **Ревка** в давнину була повноводною, бурхливою і шумною, – ревла щовесни і щоосени, хоча протяжність її невелика – 8 км. На річці будували водяні млини, поблизу розташовувалися кузні, проте люди остерігалися селитися близько до річки через її неспокійний плин тощо. Нині ні річки Ревки, ні озера Довгого не існує. Проте ці топоніми подекуди вживаються місцевими жителями, зокрема і досі люди говорять: "Орали в Довгому". Необхідно відзначити, що і озеро Довге, і річка Ревка історично зафіксовані: зберігається етюд художника Є.П.Мінюри (1880-1963) "На Ревці"; озеро Довге позначене на старих фронтових картах.

Як же виникла назва поселення? Місцеві жителі розповідають, що в народі тих, хто селився вздовж річки **Ревки** (на лівобережжі), називали реутинцями. Від цього й успадкувало свою назву поселення. (Пропонувалася – вже пізніше – офіційно – назва Ревутинці, але вона в народі не прижилася).

Звичайно, не викликає сумніву те, що ойконім похідний від гідроніма. Цьому підтвердження – словникові матеріали Даля: **ревти** "громко, протяжно кричать,

ворчать, издавать густой, шумный и протяжный звук. Ревенье, рёв, ревка, дейст. по глаголу" (22, т.4, с.88). Фасмер зазначає, що Реут часто вживається як гідронім (95, т.3, с.476).

Отже, у процесі творення ойконіма **Реутинці** взяли участь імперативна (дієслівна) основа апелятива та афіксація.

Цікавою виявилася і мікротопонімія поселення, на чому також варто акцентувати увагу. Так, спостереження за функціонуванням у побуті неофіційних назв вулиць свідчать, що найменування останніх відбулося шляхом закріплення за ними прізвищ перших поселенців: **Вереб'ївка** (бо її започаткували Вереб'ї (тепер Вороб'ї)), **Назарчуківка**, **Ярошівка**, **Манухівка**, **Билимівка** – бо там першими осіли Назарчуки, Яроші, Манухи, Билими. Центральна вулиця зветься **Шлях** (тобто велика дорога, що веде до інших населених пунктів). А одну з вулиць назвали **Новий Куток** (тут поселення виникло найпізніше): з 1861, коли перших 8 сімей змогли викупитись з кріпацької неволі в поміщика Татищева (місцеві жителі називали його Татишка).

На прикладі цього поселення і його ономастикону маємо змогу ще раз пересвідчитись у тому, що топонімічний матеріал досить стійкий і сталий, незважаючи на плин часу, також на різні суспільно-економічні та природно-географічні зміни.

Село **Дубовичі** Кролевецького району засновано десь приблизно в XVIст. Щодо походження комоніма Дубовичі можемо навести дві гіпотези. За одним із припущень (на основі краєзнавчих матеріалів, свідчень старожилів), поселення заснували вільні козаки, що тікали з Запорізької Січі і селилися в глухому дубовому лісі, тому й назва **Дубовичі** (від дуб "род, названье дерева" (Даль, 22, т.1, с.547; Гринченко, 18, с.451). Друга гіпотеза побудована на визначенні первинності гідронімів по відношенню до ойконімів. У даному випадку можемо відзначити: «Дубовичи – место Черниговской губернии Глуховского уезда, при р.Дубовке, притоке р.Рети» (Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона, 26, с.111), тобто Дубовичі від того, що виникли біля р.Дубовки. Якщо ще взяти до уваги вищезазначене міркування С.Б.Веселовського про первинність гідронімів та їх вирішальну роль у процесі найменування поселень, то ця гіпотеза виявиться найбільш переконливою. Назва гідрооб'єкта, що цілком імовірно, оже бути пов'язана з дубовим гаєм, лісом, звідки ріка бере витоки, тощо.

Учені, розглядаючи подібні назви (напр., гідронім Дубна), схильні вважати, що вони, як і ряд інших російських гідронімів з основою дуб, найвірогідніше мають балтійське походження (Русская ономастика и ономастика России / Под ред. акад. РАН О.Н.Трубачова. – М., 1994. - С.124). Наприклад, В.О.Никонов підмосковний гідронім Дубна виводив із слов'ян. «дуб» «річка в дубовому лісі», але обмовлявся, що «можлива балтійська основа dubus «глибокий» (Там само, с.125).

Цікавим видається ще одне міркування, яке може наштовхнути на подальші пошуки. Показовим є те, що на Україні зустрічаються назви річок, похідні від основ на означення дерев, які за своєю природою не ростуть поблизу водойм. У цьому випадку, застерігають учені, треба кожну назву перевіряти у плані язични-

цької фітотеонімії, хоча дослідники переконані, що надійно пов'язувати зі слов'янською міфологією можна лише дуб (Агапкин, Топорков, 1, с.228).

Учені також висловлюють припущення, що, окрім іншого, можливо збігаються в складний образ культи води і дерева.

Повністю погоджуємося з тією думкою, що «основна складність виявлення та пояснення топонімів, котрі в основі мають назву рослини, полягає в тому, що зараз занадто складно виявити можливий зв'язок із дійсною наявністю даної рослини в цій місцевості й зняти припущення про відбиття в ній слів на означення язичницької обрядовості» (64, с.124). Розглядуваний нами топонім Дубо**вичі** (з формантом * ***itji***), належачи до давнього шару ономастичної спадщини, викликає до себе підсилений інтерес. Цілком вірогідно, що це географічне найменування значно давніше, аніж ми припускаємо, і, можливо, сягає своїми витоками язичницьких часів, коли особливо вшановувалися дерева, зокрема дуб.

Суфікси **-ичі**, а також **-ани** (**-яни**), **-инці** та ін., як відзначалося, дуже древні за своїм походженням. Вони зафіксовані у складі найдавніших топонімів, утворених на загальнослов'янському ґрунті. Це неодноразово наголошувалося і наголошується багатьма дослідниками. Проте "особливе місце у вивченні проблеми історичної географії, в дослідженні географічних назв належить форманту **-ичі**, що походить від спільнослов'янських топонімічних утворень на * **-itj-i**. Перші найменування на **-ичі** припадають на період первіснообщинного ладу (Янко, 113, с.11). Початок цього ладу "слід пов'язувати з періодом балтослов'янської єдності, на що вказують рефлекси ***itji** в балтійських мовах, пор. лит –ytis" (Купчинський, 49, с.12). Первинно цей формант уживався для творення географічних назв патронімічного походження (тобто вказував на походження кого від кого). Пізніше він почав виконувати непатронімічну функцію – тобто позначати витоки кого звідки. "Відтоді до таких непатронімічних утворень у слов'янській ономастиці в більшості випадків відносять топоніми та етноніми, твірні основи яких співзвучні, або їх можна зіставити з відновленими апелятивами, конкретніше – згаданими назвами за місцем розташування денотата" (Хадаш, 99, с.32). Скажімо, з назвами типу відповідних об'єктів ландшафту чи якихось його фізіографічних властивостей, напр. Мокротичі, Гнойничі. Подібних топонімів, як відзначають учені, дуже мало в слов'янській ономастиці. Одним із актуальних питань, що вимагає розв'язання, є встановлення того, яким же чином цей формант перейшов з розряду патронімічних у непатронімічні. З'ясування цієї проблеми надто важливе, адже на Сумщині такі найменування подекуди функціонують (окрім топоніма Дубовичі, зафіксовані ойконіми Баничі, Боровичі).

М.А.Худаш розглядає можливість такого вживання за аналогією до прадавньої патронімічної топонімічної моделі на ***-itji**, як зокрема, в науково не осмислених перейменуваннях та новотворах (99, с.33). Проте у нашому випадку (мається на увазі назва Дубовичі) подібних штучних перетворень не зафіксовано, відомо, що цей ойконім давнього походження. Дослідниця підкреслює той факт, що всі слов'янські ойконіми на ***-itji**, твірні основи яких співзвучні апелятивам, у більшості випадків водночас співзвучні також відповідним антропонімам (99, с.33-

34). А "адекватність чи співзвучність твірних основ слов'янських ойконімів та етнонімів на ***-itji** з відповідними апелятивами аж ніяк не є свідченням їх безпосередньо відапелятивного походження, свідченням непатронімічності їх суфікса ***-itji**, бо, як відомо, слов'янська автохтонна (не запозичена) антропонімія була виключно відапелятивна, базувалась на коренях чи твірних основах найрізноманітніших розрядів слов'янських апелятивів" (99, с.36-37). До того ж, додає дослідник, "не всі слов'янські антропоніми засвідчила писемність або дійшли вони до нашого часу" (Там само). Адже слов'янська антропонімія, що дуже прикро, на сьогодні ще далеко не зібрана, не систематизована і неопублікована.

На користь думки про відантропонімне, "патронімічне" походження слов'янських ойконімів та етнонімів на ***-itji**, як вважає М.А.Худаш, промовляють і відомі історичні фактори, що насамперед полягають в тому, що ще з часів становлення патріархальних відносин був звичай, який проіснував у слов'ян упродовж цілого ряду століть, називати роди, родо-племенні об'єднання, а отже, і місця їх поселення, іменами їх патріархів, а в часи феодалізму – називати жителів тих чи інших населених пунктів (а потім – і поселення в цілому) іменами їх феодальних власників, серед інших також у формі на ***-itji***. Цілком поділяючи подібні думки, в інших випадках ми приєднуємося до них (наприклад, при обґрунтуванні найменування Якимовичі (Роменський р-н). Але не можемо безапеляційно погодитися з такого роду висновками, коли мова йде про ойконім Дубовичі. У даному випадку не застосовуване і поняття штучності топонімічного утворення за аналогією до чогось, адже історично зафіксована річка Дубовка, окрім того, ніщо, на наш погляд, не могло виступити аналогією для творення подібних назв, що неодноразово підкреслювалось, адже їх дуже мало і вони давнього походження.

Виникнення цього топоніма з формантом ***-itji** можна обумовить, на наш погляд, двома причинами: або ж давністю самого поселення (і його назви як яскравого свідчення цієї давності), або ж випадковістю найменування (своєрідною оригінальністю, аналогією тощо). Оскільки патронімічний зв'язок з ойконімом встановити не вдалося, то, скоріше всього, цей ойконім, що варто розглядати як надто рідкісне явище, завдячує своєму функціонуванню гідронімові Дубовка. Останній пов'язаний з апелятивом дуб "назва дерева". Для розгляду інших припущень поки що не маємо серйозних підстав.

Топоніміка відкриває широкі можливості і для вивчення різноманітних аспектів господарської діяльності.

Є.М.Поспєлов

ТОПОНІМИ, УТВОРЕНІ ВІД НАЗВ БУДІВЕЛЬ

До цієї групи топонімів відносимо географічні найменування таких поселень, як **Будки, Кошари, Хижки, Погребки,** що будуть розглянуті нижче, а також, очевидно, такі, як **Пасіки, Амбари** (належать до сільської ради с.Коршачини Конотопського району). М.Я.Янко подібні назви кваліфікує як такі, що вказують на характер господарства.

Заснування зазначених поселень припадає на період розвитку феодальних відносин у суспільстві. Таким чином, очевидним є той факт, що процес розвитку суспільства якнайяскравіше відобразився у номінації населених пунктів, які виникали у той чи інший час.

Село **Погребки** (з 1969 року – с.Коротченкове) Шосткинського району розташоване на лівому березі р.Десни, за 17 км від районного центру і залізничної станції Шостка. Вперше згадується у царській грамоті 1552 року. В "Історії міст і сіл України. Сумська область" (с.617-618) топонім подається у формі Погрібки, хоча в народному побуті цей ойконім зафіксований як Погребки (рос. Погребки) – відповідно до форми однокореневих апелятивів, що активно побутують у розмовно-побутовому мовленні. Підтвердженням тому є матеріали діалектологічної експедиції: "погребенька" – "надстройка над погребом" (с.Коротченкове та ін.), "погребиця" – то же (с.Коротченкове), "погребка" – то же (с.Коротченкове), "погребня – то же (с.Коротченкове та ін.) (Черепанова, Евграфова и др., 104, с.105). Цікаво, що в цьому населеному пункті зафіксовано найбільше лексем на позначення вказаного різновиду будівель.

По-різному підходять до обґрунтування витоків назви цього поселення, про що дізнаємося з краєзнавчих матеріалів. У першому випадку її виникнення пов'язують з петровськими часами, стверджуючи, що на місці нинішнього села колись були погреби Петра І; у другому випадку місцеві жителі, переповідаючи легенди, доводять, що на території сучасного села у давнину знаходилися погреби Новгород-Сіверського монастиря, в яких зберігалися різні сорти вин. Так, на основі історичних джерел встановлено, що за Дублінським перемир'ям 1618 року село відійшло до Польщі. В І половині XVIII століття ним володіли монахи-домініканці, а після возз'єднання України з Росією – монахи Чернігівського монастиря (39, с.617-618). Те, що Петро І восени 1708 року перебував на місці поселення, яке нині має назву Погребки, історично засвідчено: "У Погрібках деякий час розташовувалася штаб-квартира Петра І" (39, с.617-618). Але, на жаль, не зафіксовано пронаявності на цій території погребів. Можливо, і є раціональне зерно в припущенні, що назва обумовлена існуванням в минулому погребів Петра І, скоріше всього, порохових, бо, як відомо, Петро І прямував до місця, де мала відбутися Полтавська битва. На нашу думку, топонім виник задовго до перебування у цій місцевості Петра І.

Порівнюючи загальновідоме значення лексеми *погріб* з тлумаченнями Даля: "устроенная и покрытая яма для хранения съестных припасов // Подвал для хранения вин и др." (22, т.3, с.157) та Срезневського "темница, тюрьма; темница; Домашние запасы; кладовая" (84, т.2, ч.2, с.1019), остаточно переконуємося у зв'язку топоніма з назвою будівлі. Те, що назва вжита у формі множини, підкреслює наявність декількох будівель такого типу (певну їх кількість, множинність). Цікавим і водночас не з'ясованим залишається те, чому топонім виступає демінутивною формою.

Географічні назви, утворені від апелятива *погріб*, непоодинокі в Україні взагалі, а на Сумщині – зокрема (див. «Топонімічний словник України» М.Т.Янка, с.278): наприклад, село Погреби (належить до Миколаївської сільської ради Роменського р-ну).

Село **Хижки** Конотопського району.

За свідченнями О.Л.Лазаревського, «местность Конотопской сотни начала заселяться в начале II четверти XVII века и к концу этой четверти здесь уже существовали – Конотоп и Липецкие поселения, т.е. с.с.Подлипное и Семяновка. Поселения в северо-восточном углу Конотопской сотни (Старая, Хижки, Озаричи) появились, может быть, и раньше, под защитою лесов, покрывающих берега Сейма» (51,т.2, с.184).

Місцерозташування села дуже вигідне: поселення розкинулося у великій ізлучині ріки Сейму, на підвищеному місті. Декілька століть тому Сейм огинав територію села з трьох сторін, утворюючи тим самим своєрідний острівець, який з'єднувався з степовими просторами вузенькою кілометровою смугою, що пролягала через болотисто-лісову місцевість. Таким чином, село губилося у досить затишному і захищеному місці, малодоступному для чужинців. Вважається, що розташування місцевості наклало свій відбиток на заселення цього краю. Так, лінія по Сейму була тривалий час межею кочового (з півдня) і осілого (з півночі) життя. На території села люди жили з давніх-давен. Підтвердженням виступають знахідки в торфовищі кам'яної сокири, уламка молотка, грузила, частини рога велетенського оленя. На підвищеному березі р.Сейму, що простігся на стокілометрову довжину, як свідчать краєзнавчі матеріали, здавна вимивалися сотні черепків масивного глиняного посуду, зробленого без гончарного круга, уламки обтесаного каменя. Недалеко від села Хижки, в урочищах, що іменуються **Московщина** та **Грушовата,** налічується шість курганів (чи насипів), круглої і витягнутої форми. Навколо кургану, який має назву Хрещатий Городок, збереглися викопані з трьох боків рови, а сам Городок-насип підноситься над рівниною на 6-8 метрів. Учені стверджують, що ці земляні споруди мали в давнину оборонне значення.

О.Л.Лазаревський схильний вважати, що поселення Хижки виникло в першій чверті XVII сторіччя (він зазначає і рік – 1623) і засновано Пилипом Уманцем – сотником Кролевецького куреня Глухівської сотні. Пилип Уманець мав землі у селі Камінь (так колись іменувались Хижки). Поселивши там декілька людей, оголосив навколишні села своєю власністю. Люди, розселяючись, будували собі житла – хижі (демінутив – хижки) – будиночки з лози, обмазані глиною. Очевидно,

що топонім **Хижки** зберігає тісний зв'язок в апелятивом **хижки** (**хижа** "хата", хлів, зменшене хижка" (Гринченко, 18, т.3, с.396). Окрім того, ця лексема з подібним значенням зафіксована у всіх слов'янських мовах: "русск.-церковнослав. хыжа, болг. хижа "хижа, жилье, земляной", сербохорв. хижа "дом", восточное hiza, "дом", чеш., словц., польск. "шалаш" и др." (Фасмер, 13, т.4, с.426). Найновіші діалектологічні розвідки цього ареалу фіксують уживання лексеми хижа у значенні "житло малих розмірів" (зафіксовано у с.Мельня Конотопського р-ну Сумської обл. – с.Хижки також належить до цієї діалектної зони) (Дорошенко, 27, с.327).

Множинна форма топоніма свідчить про колективне заселення цієї місцевості та одночасне будівництво певної кількості подібних жител. Демінутивну форму ойконіма можна обґрунтувати, виходячи з того, що житла були невеликого розміру (або їх було небагато) тощо.

Село **Кошари** Конотопського району розташоване на лівому березі р.Ромену. Краєзнавчі матеріали – "Нариси з історії села Кошари" – свідчать, що село засноване десь у 1726-1727 році. Окрім того, зберігся цінний запис О.Л.Лазаревського: "село Кошары, в степи, возникло из домиков смотрителей овечьих заводов, которые были здесь основаны по распоряжению Петра" (51, т.2, с.78).

Дійшли до нас і перекази старожилів, які повідомляють про те, що в минулому в цій степовій місцевості (що, звичайно, цілком відповідає географічним умовам середовища), люди випасали овець, яких приганяли з навколишніх місць. На ніч овець розміщали в спеціально збудованих загородах, які називали кошарами. Таких загонів для овець (кошар) налічувалось багато (у кожного хазяїна була своя кошара). Зголом, через життєву необхідність та вигідні природні умови, тут почали осідати люди. Їх поселення, що цілком закономірно, одержало назву **Кошари.** Про те, що ця місцевість споконвіку приваблювало поселенців, а отже, була сприятливою для життя, засвідчують знайдені тут крем'яні знаряддя праці доби неоліту. Збереглися і курган скіфських часів "Чревата могила", також давньоруське городище та курганний могильник (39, с.286).

Зародження села Кошари, як це зазначається в краєзнавчих матеріалах, зокрема в "Нарисах з історії села Кошари", розпочалося з вулиці, що в народі іменувалась Сайноївкою (тепер Сагноївка). А було це, згідно із документально зафіксованими переказами, так: в 1730 році у цій місцевості поселився дептівський козак (тобто був вихідцем з сусіднього села Дептівки) Василь Сайно, який згодом заснував хутір – нині це вулиця **Сагноївка**. Первинне її найменування (етимон) – Сайноївка (від прізвища Сайно). Фонетичні зміни, що виникли в назві, вважаємо, пов'язані з полегшенням вимови, а точніше – з законом милозвучності нашої мови: *й* і *н* – сонорні, розміщення поряд цих звуків створювало збіг однакових приголосних (за участю голосу і шуму); внаслідок цього відбулося розподібнення: сонорний фрикативний *й* змінився на шумний фрикативний глухий *г*.). Про те, що це найдавніша в селі вулиця, свідчить і цвинтар, розташований поблизу. Іншою важливою ознакою є те, що неподалік проходила стара дорога, яка вела з Дептівки на Бельмасівку.

Отже, народна етимологія доводить, що назва поселення виникла від апелятива **кошара** (форма pluralia tantum зазначеного топоніма відбиває множинність будівель такого типу в цій місцевості). Загальні значення лексеми **кошара**, подані у різних довідкових джерелах ("загорожа для овець", рос. кошара "загорожа для овець", білор. кашара, польське, чеське, словацьке та ін. те саме, тобто "хлів", ц.-слов. "зогорожа для овець" (ЕСУМ, 25, т.3, с.67), "овечий завод, все заведения для приплода овец; южн., твр. стойбище для овец, загон, овчарня; тул. загон для скота, баз. стойло" (Даль, 22, т.2, с.181), "сарай, загорода для овец" (Гринченко, 18, т.2, с.296)), з достовірністю мотивують виникнення географічного найменування **Кошари** від зазначеного апелятива.

На Сумщині зафіксований ойконім **Кошарське** (це ім'я носить хутір, що відноситься до с.**Дяківки** Буринського району). Можна сказати, що поселення **Кошари** та **Кошарське** знаходяться на досить близькій відстані одне від одного (Конотопський та Буринський райони межують між собою). Звідси і подібність характеру господарства, що знайшла своє відбиття в однокореневих топонімах.

Цікаво, що у "Топонімічному словнику України" М.Т.Янка не фіксуються географічні назви, похідні від апелятива **хижа**, лексема ***кошара***, за матеріалами цього джерела, виступає у поодиноких назвах – композитах типу **Роман-Кош** тощо.

Село **Великі Будки** Недригайлівського району знаходиться за 20 км від районного центру і за 7 км від селища Вільшана. Поселення розкинулося на мальовничих берегах р.Терн, серед великих лісних масивів. Назва його також овіяна легендами. В народній скарбниці, як це часто спостерігаємо, зберігається своє бачення історії рідного краю. Саме витвори народної творчості є найбільш цікавим, цінним і захоплюючим матеріалом, тому що саме ці пам'ятки культури виступають джерелом виявлення народного світогляду, особливостей світосприйняття та світовідчуття наших предків тощо, що якнайвиразніше відбилося у різноманітних найменуваннях навколишніх реалій. У даному випадку теж маємо свідчення народної етимології щодо тлумачення назви. Так, наприклад, за однією з легенд, записаною колись від старожилів села на місці сучасних Великих Будок в далекому минулому було дуже багато води, яка поступово сходила, звільняючи місце для долини. Гарні природні умови, також віддаленість від інших поселень привабили сюди людей. Переповідають також те, що першими поселенцями були особи, що потрапили в немилість до Петра І. Облюбувавши собі місцевість, вони будували великі будки, що служили їм за житла. Відтоді нібито й почали називати поселення **Будками.**

Щодо існування цього поселення, а також і виникнення його найменування, збереглися й історичні свідчення: «с.Будки на р.Терн. Когда из принадлежавших полковнику Сумского полка Герасиму Кондратьеву обширных земель в Сумском и Лебединском уездах, иные заселены были черкасами, другие назначены были для монашества, на третьих паслись стада его: то возвышенные пустопорожние земли, примыкающие к нынешнему селу Будки, некоторое время нанимаемы были под бакши. на них были и пасеки. Для наблюдения за этими хозяйственными заве-

дениями устроены были шалаши – будки, отчего урочище это и получило название Будок. Образовавшееся затем внизу возвышенности поселение по ближайшему урочищу названо также Будками.

В 1697 году Будки назывались деревнею стольника Романа Герасимовича Кондратьева» (Историко-статистическое описание Харьковской епархии, 38, с.93).

Топонім Великі Будки за своєю структурою складений, що схематично можна позначити так: прикметник на позначення зовнішньої ознаки – розміру + іменник-демінутив. Основну роль у творенні топоніма відіграла топооснова *буда* «будка, шалаш» «поташний завод», уменьшительное будка» (Гринченко, 18, т.1, с.105), «будка «сторожка», от буда, укр. буда, будка, блр. буда; заимств. через польск. buda, чеш. douda из ср.-в.-н. buode, «шалаш, палатка», нов.-в.-н. buda» (Фасмер, 95, т.1, с.280). Топоніми, похідні від апелятива *буда*, досить поширені як в Україні, так і в Сумській області (с.**Будища** Глухівського р-ну, **Малі Будки** Недригайлівського р-ну, **Середино-Буда, Будки** (Рижівська сільська рада) Білопільського р-ну, **Буди** (Куземинська сільська рада) Охтирського р-ну, **Будне** (Староіванівська сільська рада) Охтирського р-ну, **Марчихина Буда** Ямпільського р-ну тощо.

Про частотність функціонування географічних найменувань з цією топоосновою відзначає М.Я.Янко. Утворення подібних топонімів він пов'язує з подіями XIII сторіччя, коли в лісах України для добування з деревини поташу, деревного вугілля, смоли, дьогтю будували спеціальні споруди, які називалися будами. Ця назва і поширювалася на населені пункти, переважно на ті, де добували поташ, та на річки.

Ще раніше про існування топоніма **Буда** писав І.Філевич, досліджуючи історію Древньої Русі: "Назва Буда. Вона розповсюджена по всій Русі, в місцях більш або менш сухих і лісистих" (96, т.1, с.95).

Г.П.Смолицька також доводить, що **буда** означає "місце в лісі, де велося смолокуріння, виробництво поташу, дьогтю" (82, с.12).

Нині важко пояснити, яке із значень лексеми **буда** покладене в основу топоніма Великі Будки: "шалаш" (Грінченко), "сторожка" (Фасмер) чи "поташний завод" (Грінченко). У краєзнавчих матеріалах **буда** тлумачиться як "сторожка". Проте, можливо, ще задовго до згаданих подій у цій місцевості – уточнимо – лісистій – люди займалися добуванням деревини, поташу тощо, споруджуючи спеціальні будівлі, що мали точне найменування для цього різновиду робіт, – **буди**. На нашу думку, документальні свідчення у даному випадку значно достовірніші, ніж народні перекази.

Нез'ясованим залишається те, чому **Будки** почали називатися **Великими**. У Недригайлівському районі є село **Малі Будки** (належить Коровинській сільській раді), проте розміщені ці два поселення на значній відстані одне від одного. Не виключаємо думки, що виникнення цих найменувань все-таки взаємообумовлено (мається на увазі топонім **Малі Будки** і додавання до назви **Будки** другого компонента – **Великі**). Мабуть, за основу найменування було взято характер господарства, до того ж – важливий на той час і не надто поширений у цій місцевості, що й зумовило його своєрідну фіксацію у топонімах.

Наша мова є також наша історія.
Якоб Грімм

Село **Княжичі** Ямпільського району засноване в XVIII ст. Давність поселення людей на місці села Княжичі засвідчують археологічні розкопки: "... Біля с.Княжичів знайдено окремі речі часів Київської Русі" (39, с.653).

О.Л.Лазаревський залишив коротку згадку про це село: "с.Княжичи, р.Свеса. О времени их основания никаких сведений не имеется, но. судя по названию, быть может, Княжичи возникли на месте древнего городища, запустевшего в Батыею разорение" (51, с.201).

О.Л.Лазаревський, як бачимо, припускає, що назва села пов'язана з давнім минулим, коли на цій території (можливо!) проживав князь з дружиною. Цю думку можуть підтвердити і археологічні розкопки, хоча останні не є безапеляційним доказом наших припущень. Може бути, що тут жив не один князь, а, скажімо, з родиною тощо.

Не викликає сумніву те, що топонімічна основа ойконіма **Княжичі**, – **князь**. Порівнюючи значення апелятива **князь** "государь или особа княжеского титула" (Гринченко, 18, т.2, с.258), "Князь и начальник, властелин, владетель области, княжества (почетное звание некоторых родов дворянских, от владетельных князей, или жалованных почетно" (Даль, 22, с.225) з топонімом **Княжичі**, враховуючи етимологічні розвідки лексеми *князь* у її загальному значенні, можна припустити, що назва поселення пов'язана з особою (князем), яка була володарем цього поселення (чи місцевості) або ж мала почесне звання князя тощо. При цьому в творенні топоніма бере участь формант **-ичі** (**князь** + **-ичі** – **Княжичі**).

Можна пояснити виникнення назви і дещо іншим способом. Скажімо, в основу топоніма, що цілком може бути, покладено апелятив *княжий* (ЕСУМ, 25, т.2, с.475) із значенням "син князя" (тоді до основи **княжич** додається формант **-і**) або ж **княжичий** "приналежний князеві" тощо. Але врешті-решт усе зводиться до першовитоків, що пов'язуються з лексемою **князь**.

Відомо, що топоніми на **-ичі** кваліфікуються як дуже давні за походженням. Цим обумовлюється великий інтерес до них як з лінгвістичного, так і з історико-географічного погляду. О.А.Купчинський, наприклад, переконливо доводить, що спільнослов'янський топонімічний тип на **-ичі** сягає епохи родового ладу. На думку дослідника, зазначений словотворчий тип на **-ичі** найперше виступає у функції творення патронімічних назв спорідненого колективу за ім'ям родоначальника сім'ї. Тому, мабуть, наші припущення щодо тлумачення етимології ойконіма **княжичі** цілком вірогідні.

Подібно до ойконіма Дубовичі, розглядуваного нами як непатронімічне утворення з давнім формантом **-itji**, так само і топонім **Княжичі** вважаємо таким, що не має зв'язку з антропонімом, а виступає похідним від апелятива.

Давність поселення Княжичі, як і його найменування, засвідчує той факт, що ойконіми й етноніми з **-itji** "не тільки реліктові, а й не мають жодних ізоглос ареального поширення", і їх можна розглядати, на думку М.Л.Худаш, лише як окремі,

досить дивні з точки зору номінативної функції, вкраплення у загальний масив слов'янських ойконімів і етнонімів" (99, с.33).

Лексема **князь**, варто гадати, з подібним значенням виступає топоосновою ойконіма **Князівка** (Путивльського р-ну).

Село **Бояро-Лежачі** (етимон Боярські Лежачі) розташоване на правому березі р.Сейм. Першу офіційну згадку про село Боярські Лежачі, що на р.Хоробровій, знаходимо у переписній книзі Підгорного стану Путивльського повіту за 1646 рік, в якій, зокрема, зазначається, що 2/3 частини цього села належали поміщикам Трифановим.

Джерелом творення назви **Боярські Лежачі** послужила, мабуть, та обставина, що землі, на яких розкинулося село, належали боярам (тобто лежали на боярах), – звідси й **Лежачі**. У XVI-XVII ст. серед поміщиків, вихідців з дрібного служилого дворянства, виділялась категорія "дети боярские". Тому, очевидно, до назви **Лежачі** був доданий прикметник **Боярський**, що своєрідно уточнював приналежність земель особам вищої служилої верстви – боярам, які були власниками цих земель і мали зазначений титул. Отже, землі, які належали боярам, – боярські (прикметник з означенням присвійності).

Як зазначалося, первинна назва (етимон) – **Боярські Лежачі**.

Виникнення на основі цього топоніма варіанта назви **Бояро-Лежачі** можна пояснити прагненням мовців до полегшення вимови, до зручності у повсякденному використанні, до економії мовних засобів тощо.

Цікаво, що на відносно незначній віддалі – у Глушківському р-ні Курської обл. – є поселення з подібною назвою – Попово-Лежачі.

Назви – це народне поетичне оформлення країни. Вони говорять про характер народу, його історію, його особливості побуту.
К.Паустовський

НАЗВИ, ЩО ВКАЗУЮТЬ НА РІД І ПРОДУКТ ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Село **Кочерги** Путивльського району засноване десь після возз'єднання України з Росією. Перша згадка про нього належить до 1648 року.

Краєзнавчі матеріали переконливо засвідчують, що у цьому населеному пункті колись проживали майстри, які славилися виготовленням різних господарських речей, зокрема кочерг. Про те, яке значення для тодішніх часів мала у хатньому господарстві кочерга, особливо наголошувати не має сенсу. Тому, зрозуміло, що слава про майстрів і місце, де вони мешкали, швидко розліталася поміж людьми. Кращої і влучнішої назви, як **Кочерги**, вочевидь не може бути.

Село **Бочечки** Конотопського району засноване в II пол. XVII ст. У 1680 р. село вже існувало, а в історичних джерелах цього періоду (краєзнавчого характеру)

зазначається, що воно виникло недавно. Так, у 1680 р. гетьманські посланці скаржилися районному урядові, що жителі сіл Бочок, Козацької Діброви, Грузяної Путивльського повіту чинять "старшине большую досаду". Отже, Бочки були заселені в період 1670-1680 рр. переважно людьми, що тікали в Слобідську Україну від козацької старшини та польських поміщиків.

До цього часу краєзнавчі матеріали зберігають свідчення про те, що в давнину в зазначеному поселенні жили люди, які займалися рибним промислом. Були також і майстри, що виготовляли посудину для зберігання та соління риби, – бочки. Тому, вважається, що утворення назви пов'язане з заняттям населення. Можливо, на виникнення цього топоніма якимось чином мали вплив найменування сусідніх поселень, що відображали специфіку народного промислу, як-от: **Бондарі** – від бондар та ін.

З яких причин виникла демінутивна форма топоніма – встановити не вдалося. Відомо тільки те, що цей варіант назви досить давній.

Село **Гути** Конотопського району засноване десь в середині XVII ст. Вагомою вважаємо згадку про це поселення, залишену О.А.Лазаревським: "С. Гуты, безымянное озеро, поселены в нач. II пол. XVII в., по рассказу старожилов, в 1730 г. – таким образом: "неякійсь гутникъ устроилъ былъ гуту здавна и к оной гуте – населились прихожане» (51, т.2, с.218).

У довідкових джерелах лексема **гута** подається із значенням «плавильний завод» (Фасмер, 95, т.1, с.479), «скляний завод», місце, де був завод», гутник (заст.) «майстер на скляному заводі», ст. гута «скляний або металевий завод» – р.гута (техн. заст. навіс, сарай, хата з піччю (для виготовлення скла тощо)» (ЕСУМ, 25, т.1, с.628). Це слово запозичене з польської: **huta** «скляний або металургійний завод» (Słownik polsko-rosyjski, 116, с.141), з цим же значенням воно функціонує у словацькій, сербохорватській та інших мовах.

Отже, місцевість, де була гута і жили гутники (люди, які виготовляли скло), у народі стали іменуватись **Гутами**.

М.Я.Янко відзначає, що цей топонім досить поширений в Україні, Білорусії, Польщі, Чехії, Словаччині та на інших слов'янських землях. В Україні близько 90 населених пунктів під назвою Гута або назвами, похідними від цього слова (УРЕ, 1, 3, с.538-539) (113, с.111).

На думку вчених, ареал назв із складником "**Гута**" дуже нагадує ареал на **Буд-** (Стрижак, 85, с.29). Як перший, так і другий на півночі розташовуються паралельно державному кордонові України з Білорусією. На заході – з ПНР, на сході – по лінії Харків – Охтирка – Суми – Новгород-Сіверський з деякими відхиленнями то в один, то в інший бік.

Отже, на Сумщині спостерігається скопичення назв з топоосновою **гута**: **Стара Гута**, **Гутко-Ожинка** (Середино-Будський р-н), **Гутницьке** (Лебединський р-н), **Гутка** (Ямпільський р-н), **Гута** (Глухівський р-н), так само, як із **Буда**: адже ці два типи назв пов'язані між собою, зокрема поташевим виробництвом, поширеним колись у нашому краї.

ОЙКОНІМИ, ВИНИКНЕННЯ ЯКИХ ПОВ`ЯЗАНЕ З ГІДРООБ`ЄКТАМИ

Географічна термінологія досить активно використовувалася нашими предками для номінації населених пунктів. Це надзвичайно простий, зручний і зрозумілий спосіб називання. Множинність же подібних назв, як правило, визначає наявність кількох таких об'єктів у певній місцевості.

Село **Рівчаки** Конотопського району, за даними Попівської сільради, почало заселятися з 1922 року, проте офіційно час заснування датується 1923 роком. Першими поселенцями-засновниками були Сербин Мирон та його зять Скрипник Андрій. М.Сербин був головою комітету незаможних селян сусіднього села Попівки, а А.Скрипник – першим головою сільського виконавчого комітету. До них приєднався місцевий учитель М.К.Миколаєнко.

Село **Рівчаки** розташоване за 9 кілометрів від села Попівки та за 3 кілометри від села Калинівки. Поселенці обрали, що закономірно, вигідне місце: поблизу води, адже саме в місці виникнення поселення протікають три струмки-рівчаки. Звичайно, ця особливість не могла бути не помічена жителями і тому відбилася в назві, що в свою чергу відзначається точністю, зручністю і влучністю.

Село **Річки** Білопільського району засноване в 60-х роках XVI століття козаками-переселенцями з правого берега Дніпра. Колись поселення значилося як слобода (тобто було вільним, не покріпаченим). Про "козацьке" походження жителів села засвідчують і прізвища, що і до цього часу досить поширені, як-от: **Хорунжий** (прапороносець у козацькому війську (хоругва – прапор)), **Пугач** ("той, що подає сигнал, щось сповіщає"), **Сердюк** ("гетьманський охоронець") та ін. Про те, що ці прізвища тісно пов'язані з перебування їх перших носіїв у Запорізький Січі, підтверджують історичні розвідки вчених (Масенко, 54, с.30, Редько, 74, с.41).

У краєзнавчих матеріалах зазначається, що першим поселенцем був козак Пугач, який обрав для своєї садиби місце, де зливалися воєдино три річки: **Крига** (притока ріки Вир), **Мороч** і **Безіменна**. Отже, форма pluralia tantum топоніма **Річки** пояснюється множинністю гідрооб'єктів, наявних у цій місцевості. Це – цілком очевидний приклад переходу апелятива (загальної назви) у власну. Як підтвердження цим висновкам можна навести свідчення, подані в "Историко-статистическом описании Харьковской епархии": "Слобода Речки. Получила свое название от трех рек (Крыги, Морочи и Безимянной), протекающих посредине ее.

В отписке князя Рамодановского можно видеть, что в 1663 году в Речках уже существовал храм, так как сей Белгородский воевода называет Речки селом" (38, с.435).

Цікавою і багатою можна вважати і мікротопонімію села. Так, скажімо, викликають інтерес народні назви вулиць, як-от: **Хорошківка**, **Павлівка**, **Любівка**, **Ковалівка**, **Супрунівка**, **Коноплянівка**, **Горпинівка**, **Землемірівка**, **Зе-**

ленівка, **Проруб**, **Холодна Гора**, **Пугачівка**, **Грицаївка**, **Марківка**, **Заболотнівка** та ін. Багато з цих назв піддаються поясненню: як свідчать краєзнавчі матеріали, розповіді старожилів, частина назв походить від прізвищ козаків-поселенців: **Супрунівка**, **Пугачівка**, **Грицаївка**, **Ворончуківка** – це місця, де жили Супруни, Пугачі, Грицаї, Ворончуки, – таких мікротопонімів, мабуть, найбільше; назву вулиці **Білокінський Шлях** пояснюють як назву дороги, що вела до **Білокіня** (*Білокінський* – білий (від Білопілля) і *кінський* (від кінь – в минулому їздили кіньми, – отже, вулиця була широкою); вулиці **Зеленівка**, **Трав'янка**, **Завгороднівка**, **Глинище** назвали, виходячи з географічних особливостей навколишнього середовища; **Павлівка** іменується так тому, що звідси веде дорога "на Павлівки"; **Ковалівка** – бо там жили ковалі; назва **Холодна Гора** пов'язана з метеорологічними умовами довкілля: дійсно, вулиця знаходиться на невеликому підвищені – гірці, яку повсякчас пронизують холодні вітри.

Село **Пруди** розташоване на невеликому бугрі на правому березі р.Сейму. Час заснування невідомий. Звичайно, пошуки етимології топоніма **Пруди** наштовхують на думку про те, що назва може пов'язуватись якимось чином з апелятивом **пруд**, а отже, – з гідрооб'єктом, який повинен знаходитись у зазначеній місцевості. З розповідей старожилів, від місцевих жителів можна почути, що **Пруди** колись відзначалися своєрідним місцерозташуванням. Знаходячись поблизу Путивля і майже зливаючись з околицею міста, у весняну пору, коли ріка Сейм виходила з берегів, село, що було розміщене на підвищенні, омивалося водою зусібіч, утворюючи своєрідний острів (у далекому минулому, коли рівень води піднімався високо, для сполучення з райцентром – містом Путивлем – навіть використовували човни). Інше припущення пов'язане з тим, що нібито в минулому на р.Сеймі був побудований дерев'яний міст з млином, який до революції належав монахам Глинського монастиря. А **Пруди** успадкували назву через те, що були розташовані поблизу млина, що разом з плотом загачував упоперек річку, в результаті чого утворювався так званий **"пруд"** (від **прудити** "те саме, що гатити" (СУМ, т.VIII, с.359), а **гатити** "робити гатку або греблю, відгороджуючи воду; прокладати гатку через болото" (СУМ, т.II, с.41)). Інший варіант цієї гіпотези можна сформулювати так: поселення розташувалося біля заповнених (по-народному – запруджених) водою старих русел р.Сейму, які називались **прудками**. Важко стверджувати, яке з міркувань найвірогідніше.

Апелятив *пруд* (рос. пруд – "водоём") хоч і рідкісний, проте не поодинокий у топонімії Сумщини: зокрема, він виступає у складі топооснови **Прудок** (Сумський р-н), також функціонує як мікротопонім: **Прудище** – *урочище* (Ямпіль), *хутір* (Ямпіль) тощо (Черепанова, 101, с.233).

Топографічне ім'я ніколи не буває випадковим і позбавленим всякого значення. У ньому здебільшого виражається або яка-небудь ознака самого урочища, або характерна риса місцевості, або натяк на походження предмета.

Я.К.Грот

НАЗВИ, ЩО ВІДОБРАЖАЮТЬ СПЕЦИФІКУ ГЕОГРАФІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Виникнення значної кількості топонімів пов'язане з особливостями природного середовища: в назвах так чи інакше відображається характер місцевості. "Особливості природних умов, – як зазначає В.Жучкевич, – давно служать вираженням для багатьох географічних явищ" (31, с.28). "Природні умови, ніби в дзеркалі, відображаються в назвах багатьох географічних об'єктів. Така широка участь географічних понять у формулюванні назв цілком звичайна, бо люди врешті-решт живуть у визначених географічних умовах і користуються ними. Ці умови відображаються в назвах більше, ніж може здатися на перший погляд" (Там само, с.9). Назви, що відтворюють специфіку географічного середовища, звичайно започатковуються від географічних термінів, які, переходячи в клас онімів, зазнають семантичного зросту й "вибуху" однієї змістової особливості. У свою чергу географічна термінологія тим цікава і цінна, що є творінням народного генія, результатом багатовікових спостережень наших пращурів над навколишньою природою, і не тільки спостережень, а й цілеспрямованого використання та зміни природних явищ на основі пізнання їх закономірностей. Різноманітність природно-географічних умов території викликала появу багатьох народних географічних термінів для їх визначення. Серед них зустрічається велика кількість синонімів, у яких відбиті окремі деталі і особливості навколишньої природи. Ці народні географічні терміни і їх синоніми, як уже мали змогу переконатися і пересвідчимося ще, покладені в основу найменувань великої кількості населених пунктів, річок, височин, низовин тощо. Отже, географічна термінологія є тим плідним ґрунтом, на якому з'являються топоніми як конкретне визначення певних ознак і особливостей елементів земної поверхні у формі власних географічних найменувань.

ОЙКОНІМИ, МОТИВОВАНІ ОСОБЛИВОСТЯМИ РЕЛЬЄФУ (ОРОНІМИ)

Особливості рельєфу місцевості, де розташоване поселення, відбиті у таких найменуваннях, як **Низи**, **Поділи**, **Подільки**, **Пологи**, **Розсоші**.

Селище **Низи** міського типу розташоване за 20 км на південь від Сум, у живописному місці, серед лісів і лугів, на лівому березі річки Псел.

Історія села **Низи** Сумського району, на думку вчених, пов'язана з існуванням Запорозької Січі. До середини XVII ст. селище було відоме під

назвою **Низ** (39, с.531). А з 1662 року цей топонім фіксується у формі множини – **Низи**.

Архівні матеріали свідчать, що виникнення зазначеного поселення пов'язане з подіями 1648-1654 рр., зокрема з боротьбою проти польської шляхти. Війна викликала великий переселенський рух українських козаків і селян, котрі змушені були тікати від польських магнатів з території України, яка входила до складу Речі Посполитої, до корлонів Російської держави, на Слобожанщину.

За документальними свідченнями, село Низи, як і місто Суми, село Шпилівку та інші поселення, заснував отаман Герасим Кондратьєв, який нібито у 1655 році очолив переселення 100 сімей з містечка Ставищ Білоцерківського полку на Київщині. Це село, як і інші, було власністю Герасима Кондратьєва і передавалося у спадок його нащадкам. Герасим Кондратьєв зробив багато для будівництва села. Одна з найкращих пам'яток – це збудована ним у Низах 1678 року церква Івана Богослова – в пам'ять про сина Івана, який загинув у битві з татарами.

Виникнення топоніма **Низи** (**Низ**), на перший погляд, не повинно б викликати суперечностей. Проте у даному випадку доречно відзначити деякі нюанси, що, на нашу думку, так чи інакше проливають світло на встановлення першовитоків ойконіма.

Так, найперші асоціації, що викликає географічне найменування **Низ** (**Низи**), – це зв'язок його з назвою знаменитого козацького поселення на Запоріжжі. З історії відомо, що запорізькі козаки селилися у місцевості, яку іменували **Низом** (УРЕ, т.7, с.349). І ця назва якнайповніше відбивала природні умови навколишнього середовища, в яких опинилися поселенці. Аналогічну ситуацію спостерігаємо при заснуванні та найменуванні населеного пункту **Низи** (Сумський р-н). Це село також розташоване у низовині, що, звичайно, і відбилося у назві поселення. Проте у конкретно взятому випадку виникненню назви могла сприяти й інша обставина – перенесення козаками-переселенцями найменування – як згадки про минуле тощо (з урахуванням природних умов середовища). Це припущення виявляється більш вірогідним, коли, скажімо, для порівняння навести ще один топонім, що також зафіксований у Сумському районі на відносно невеликій відстані від села **Низи** (тобто поселення об'єднані деякою територіальною спільністю), – **Нова Січ** (39, с.570). (Час заснування цього поселення визначається приблизно другою половиною XVIII ст.). Для порівняння (і роздумів) можна подати інформацію про існування мікротопоніма **Запорізький Луг** – луг в с.Береза Глухівського району (Черепанова, 101, с.113).

Доречним буде відзначити, що такий спосіб номінації, як перенесення географічних найменувань, виявляється досить активним: "У топонімії поширене перенесення географічної назви з одного місця в друге, а нерідко в третє, четверте і т.д." (Мурзаев, 60, с.45). При цьому застерігається, що потрібно розрізняти два шляхи переносу: 1) власне перенесені назви, коли міграція населення сприяє виникненню старих імен у новому місці проживання; 2) повторні топоніми, коли вони з'являються в різних місцях, але не в результаті їх перенесення мігруючим населенням, а за асоціаціями або в процесі наслідування чи симпатії до якихось дуже відомих, звучних імен (Там само).

Але на сьогодні дуже важко встановити те, чи ця назва виникла незалежно від уже відомого найменування **Низ**, чи трансформувалася через близькість певних умов географічного середовища козаками-переселенцями тощо. Можливо, що ці дві умови збіглися.

М.Т.Янко вважає, наприклад, що назва **Низи** через те, що селище розташоване у низовинній місцевості. Це припущення не викликає сумнівів, якщо проаналізувати умови географічного середовища, які, зрештою, відбилися в ойконімі, і розглядати топонім як складник системи найменувань з урахуванням інших топографічних об'єктів, розміщених поблизу. У даному випадку це дає змогу констатувати певну закономірність, що спостерігається у процесі номінації сусідніх об'єктів: так, якщо аналізувати географічне місцерозташування села **Низи** вздовж річки Псел, яка виступає головною водною артерією, то очевидним виявиться те, що спочатку маємо поселення **Верхню Сироватку**, потім, спускаючись униз по річці, – **Нижню Сироватку**, ще нижче – **Низи**. Отже, ця думка (про вирішальний вплив географічного середовища на процес номінації), на наш погляд, цілком вірогідна, адже **Низ** – "нижня течія річки, – місцевість на нижній течії річки" (Срезневский, 84, т.2., с.104), "низменное место, низы, низ – место, лежащее далее ниже по течению реки" (Даль, 22, т.2., с.311), "низ, місце, що лежить нижче", "долина" (Гринченко, 18, т.2., с.563).

Це ж засвідчує на місцевому діалектному матеріалі і Є.О.Черепанова: "низ – "низинна місцевість" та низи – "тільки множина низина, низинна місцевість" (102, с.141-142). Функціонування цих апелятивів як мікротопонімів виявляється досить активним на Сумщині: **Низ** – *луг* (с.Микитівка Ямпільського р-ну), *пастівень* (пасовисько) (с.Дідівщина Кролевецького р-ну; с.Козацьке Конотопського р-ну; с.Роща Путивльського р-ну), *поле* (с.Нечаївка Буринського р-ну), *частина села* (с.Івот Шосткинського р-ну; смт Ямпіль; с.Микитська Ямпільського р-ну; с.Сваркове Глухівського р-ну; с.Заруцьке Глухівського р-ну; с.Ястребщина Глухівського р-ну та ін.) (Черепанова, 101, с.196); **Низи** – мн. *сінокіс* в нижній течії річки (с.Хижки Конотопського р-ну), *пастівень* (с.Дідівщина Кролевецького р-ну), прибережна низина (с.Дідівщина Кролевецького р-ну) (Там само, с.198).

Село **Пологи** Охтирського району (засноване десь у середині XIX століття).

У назві досить точно і влучно відбито місцерозташування поселення у просторі з урахуванням природних умов рельєфу. Власне найменування Пологи має в своїй основі апелятиви **пологий** "покатый, отлогий" (Срезневский, 84, т.2, с.104) або **пологи**, "мн. пологи. Низменная равнина по левым берегам рек. Пологий, отлогий, покатый" (Гринченко, 18, т.2, с.563). У сучасній українській мові лексема **пологий** зафіксована із значенням "мн. степова рівнина, низовина, що полого, поступово спускається до берега річки" (СУМ, т.VII, с.90), а **пологий** – "який знижується поступово, не стрімко; спадистий, протилежне крутий" (СУМ, т.VII, с.90). Отже, найменування **Пологи** якнайтісніше пов'язане з природно-географічними умовами місцерозташування поселення. Цьому підтвердження – інші найменування сусідніх поселень, як-от: **Високе** (розміщене вище порівняно з іншими, на підвищенні, тобто високо), **Бугрувате** (розташоване на буграх, тобто на

нерівній місцевості: від апелятива бугруватий "покритий буграми", "нерівний з опуклостями" (СУМ, т.І, с.246). Таким чином, село Пологи відносно цих поселень займає дещо нижче місцерозташування, знаходиться на рівнині, що засвідчено в назві. Спосіб номінації розглянутих поселень цього міні-регіону (**Пологи**, **Високе**, **Бугровате**) цілком підпорядковується так званій, за В.Никоновим (В.А.Никонов. Введение в топонимику. – М., 1665. – С.34), рядності географічних назв, що особливо притаманна групі ойконімів, похідних від оронімів (в істинності цього висновку мали змогу переконатися при розгляді ойконіма Низи і описі назв близькорозміщених до нього поселень).

Село **Поділи** Лебединського району (засноване в 1923 році) розташоване в лісистій місцевості. Виникнення топоніма пов'язують з назвою лісового урочища **Поділи**, в якому розкинулося поселення. Апелятив **поділ** словникові джерела фіксують із значенням "долина, подгорье, низ" (Срезневский, 84, т.2, ч.2, с.1044), "подол", "равнина под горами", "вообще низкое место, низменное" (Даль, 22, т.3, с.192), "діл – "низ; долина; підлога, яма", падол – "широкий рів", поділ – "низина" і ін. (ЕСУМ, 25, т.2, с.89).

Є.О.Черепанова засвідчує функціонування лексеми **поділ** як народного географічного терміна Чернігівсько-Сумського Полісся із значеннями: 1) "низ гори", 2) "низина біля річки", 3) "мокра низина, поросла травою", 4) "стиснена низинна місцевість" (Черепанова, 102, с.172), які не мають суттєвих відмінностей від тих, що подані Срезневським, Далем.

За Є.М.Мурзаєвим, подол – "равнина, подгорная равнина, предгорье, подгорье, терраса, пойма, надпойменная терраса, подошва горы" (62, с.444-445). Дослідник підкреслює, що термін має широке розповсюдження і дещо різний зміст (це засвідчують словникові джерела, а також дані Є.О.Черепанової).

У нашому випадку виникнення топоніма Поділи пов'язане із загальними значеннями цього слова "низьке місце", "широкий рів", "яма", що цілком відповідає реальному місцерозташуванню поселення.

Село **Подільки** Липоводолинського району засноване в II половині XVII ст. У краєзнавчих матеріалах зазначається, що на карті французького інженера Г. де Боплана воно зафіксоване з назвою Шипучки (епонім). Поселення розташоване на р.Грунь, при впадінні в неї річки, що іменується Лозова (мабуть, від того, що береги поросли лозою (лоза 1. "народна назва деяких кущових порід верби", 2. "те саме, що лозняк"(СУМ, т.4, с.541); лозняк "зарості лози" (Там само).

Народна етимологія має два пояснення виникнення ойконіма **Подільки**. За першою легендою, село дістало своє найменування від антропоніма, – зокрема прізвища першого поселенця – козака Поділька. Друге припущення дещо ближче до істини. Сутність його полягає в тому, що назва походить від апелятива пóділ "1) роздел, дележ; 2) разверстка, размежевание" (Гринченко, 18, т.3, с.241): це обумовлюється тим, що річки Грунь і Лозова, які протікають у місцевості, де виникли Подільки, поділяють село на частини (тобто **Подільки** від **поділ** "місце, де щось розділяється, роз'єднується" (СУМ, т.VI, с.746) або "дія за значенням поділити, поділяти" (СУМ, т.VI, с.746).

На противагу зазначеним міркуванням можна висунути іншу гіпотезу, що тісно пов'язана з умовами географічного місцерозташування поселення. Так, село розкинулося в межиріччі Груні і Лозової, тобто в низькій, заболоченій місцевості. Тому очевидним є той факт, що цей ойконім пов'язаний з іншим значенням лексеми *поділ*, ніж з тим, що наводилося вище: наприклад, з таким, як "низменность на берегу реки, низ" (Срезневский, 84, т.2, ч.2, с.1044), "низменность близ реки" (Даль, 22, т.3, с.192), "долина, низина" (ЕСУМ, т.2, с.89), "низько розташована місцевість, низина" (СУМ, т.VI, с.746).

Близьким за фонетичним складом до топоніма **Подільки** є мікротопонім **Поділки** (ліс у м.Глухів), зафіксований Є.О.Черепановою (101, с.225). Дослідницею виявлено і функціонування лексеми **подоли** (тільки множина) як народного географічного терміна: топонім **Подоли** (с.Хустянка Буринського р-ну) вживається для найменування рівної низини (тобто Є.О.Черепанова визначає значення лексеми **поділи** як топооснови "рівна низина"). Значення "рівна низина" цілком підходить для з'ясування етимології топоніма **Подільки**: село дійсно розташоване на рівнині, у низині.

Цікаво, що ойконім **Подільки** (з [л']) поодинокий з-поміж топонімів як Сумського ареалу, так і взагалі в топоніміці. До того ж, первинна його форма – **Подолки**, що неодноразово засвідчує літопис Самійла Величка: "Того ж літа донці, яких відпустив додому Хмельницький з того боку Дніпра, йдучи через Малу Росію, причинили без жодної поваги й шани сільським і міським жителям численні розори... Коли ж вони з'явилися ... у Гадяцькому полку, то намісник тодішній гадяцький Тиміш ..., нагнавши тих свавільних донців у Гадяцькому ж полку біля села **Подолок**, усіх їх розгромив і розбив ущент (11, т.1, ч.191) (тут описані події 1648-1659 рр.). Виникнення [л'] у розглядуваній назві можна, мабуть, пояснити, з одного боку, деякою (відносною) випадковістю, з другого – закономірністю. Як відомо, згідно з рисами правильної української літературної вимови "приголосний л вимовляється м'яко в групі **л'ц**, яка походить не тільки із **л'к**, а й з **лк**: **сп'іл'ц'і**, **гал'ц'і** ... (від **спілка**, **галка**) і **Гал'ц'і**, **л'ул'ц'і** (від Галька, люлька) (Жовтобрюх, Кулик, 30, с.164). Можливо, за аналогією до слів, де л виступав м'яким, у аналізованому найменуванні виник **л'** (спочатку в усному мовленні, а потім закріпився як нормативний у писемній формі назви).

Цікавою може видатися мікротопонімія села. Так, у самих Подільках виділяються кутки (вулиці): **Западня**, **Відвід**, **Гора**, **Ринок**.

Виникнення найменування Ринок пояснюється тим, що колись у цьому місці організувалася торгівля, тобто ринок "1. Місце роздрібненого продажу продуктів харчування та ін. товарів; базар" (СУМ, т.8, с.536). Переповідають, що в минулому щороку в селі проводилося 4 ярмарки великі і, крім того, щотижневі. Зазначене найменування активно вживане нині (хоча існує офіційна назва, яка, фактично, не побутує серед населення).

Найновіша вулиця збудована на підвищенні, тому в народі названа **Горою**.

Цікаву назву має куток **Западня**. Місцеві жителі наводять дві версії походження

найменування. Одна з них полягає в тому, що район розміщений "на западе". Інша пов'язується з апелятивом **западня**: "1. Пастка або інший пристрій для ловіння; 2. безвихідне і загрозливе становище, в яке потрапляє хто-небудь унаслідок певних, звичайно, хитрих, підступних дій когось" (СУМ, т.4, с.239). У роки Великої Вітчизняної війни у цій місцевості (а до неї, щоб потрапити з заходу, треба спуститися з гори) була влаштована засідка, пастка, западня, в результаті чого загинуло багато окупантів. Можливо, на наш погляд, виникнення цього найменування треба пов'язувати також з місцерозташуванням об'єкта: куток, якщо спускатися до нього з заходу, з гори, знаходиться ніби в западині (**западина** "діал. провалля" (СУМ, т.3, с.239), "заглиблене місце в чому-небудь; яма"; протилежне – виступ", "низьке місце, понижена місцевість" (СУМ, т.3, с.239), що цілком реально у даному випадку).

Навколо села виникло багато поселень (колись хуторів з 2-3 дворів): всього їх налічувалося 13. Пізніше хутори розрослися. Серед них виділилися такі, як **Потопиха**, **Велика Лука**, **Вільшана**, **Коломійцева Долина**. В народі збереглися й легенди щодо походження їх назв.

Хутір **Потопиха**, вважається, виникненням свого найменуванням завдячує часам Петра І. Так, історичні матеріали свідчать, що на цій території (також у сусідньому селі Підставках) перебували загони Петра І. Через велику заболоченість місцевості сучасного хутора (а також, як додає легенда, через значні опади, що сталися на той час) було дуже важко пересуватися кіньми, тому декілька коней разом з вершниками загинули в цих болотах – потопилися (від **потопати** "занурюватися, провалюватися в що-небудь м'яке, сипке, в'язке та ін." (СУМ, т.7, с.418) тощо.

Коли підійти до аналізу ойконіма **Потопиха** з лінгвістичного погляду з урахуванням природних умов середовища (місцевість дійсно низинна, заболочена і нині), то можна припустити (і цілком справедливо), що топонім **Потопиха** якнайтісніше пов'язується із значенням апелятива *потопляти* (*потопити*): "затопляти, заливати (про воду); вкривати водою" (СУМ, т.7, с.417).

Ойконім **Вільшана**, варто вважати, похідний від апелятива *вільха* "листяне вологолюбне дерево або кущ родини березових" (СУМ, т.1, с.675), що відповідає особливостям ландшафту місцевості, зокрема поширенням на цій території листяних лісів з переважанням у них вільхи.

Доречно підкреслити, що на території України подібних топонімів дуже багато (Янко, 113, с.83). Їх активність функціонування помітна і на Сумщині: с.Вільшана (Недригайлівського р-ну), р.Вільшана (с.Русанівка Липоводолинського р-ну), р.Вільшанова (с.Степанівка Сумського р-ну) та ін.

Милозвучну назву має хутір **Коломійцева Долина**, в основі якої, за свідченням народної етимології, посесивний прикметник антропонімічного походження (від прізвища **Коломієць**) та іменник, що відображає специфіку географічного середовища, – *долина* "рівна плоска місцевість, розташована між горбами чи горами" (СУМ, т.2, с.358).

Як переповідають старожили, колись у цій місцевості проживав пан Коломієць. Його землі знаходилися на відкритій місцевості, у долині, яку оточували невеликі

підвищення, покриті листяними лісами. Пан нібито займався скотарством: розводив різні породи овець, які випасалися у цій же долині. До людей ставився по-доброму, був порядний, тому його ім'ям і назвали місцевість (тут можна дещо уточнити: місцевість названа так через приналежність останньої панові Коломійцю).

Село **Розсоші** Великописарівського району заселялося протягом 1911-1932 рр. Перші його поселенці – вихідці із сусіднього села Ямне з'явилися тут після столипінської аграрної реформи. Ними були Сірий Іван Михайлович, Стрельник Григорій Іванович, Рибалка Василь Петрович та ін. Наділи селян складали 3 га на двір. При цьому селянам надавалася змога прикупляти землю. Як свідчать документи, масове заселення місцевості відбувалося протягом 1912-1920 рр.

Виникнення топоніма **Розсоші** і народною етимологією, і науковими розвідками виводиться від лексеми **розсоха**, якій притаманне значення "чаще во мн. ч. розсохи. Развилка, развилина, место, где что-либо раздвояется" (Гринченко, 18, т.4, с.58), "разветвление, слияние ручьев" (Фасмер, 95, т.3, с.505).

У сучасній українській мові 11-томним СУМ також фіксується термін **розсоха**, одне із значень якого "місце, де що-небудь розгалуджується, звичайно надвоє" (СУМ, т.VIII, с.813).

Припущення про зв'язок вищезазначеного апелятива з ойконімом **Розсоші** підтверджується місцерозташуванням поселення, яке виникло біля місця злиття двох водних артерій – безіменного струмка і р.Івани. Апелятиви *рассоха*, *россоха* кваліфікуються Е.М.Мурзаєвим як народні географічні терміни, вживані на позначення роздвоєнь, розвилок, злиття річок тощо. Ці лексеми також називають "подвійне верхів'я річок, два джерела, що живлять річку; притоку другорядної річки, яка впадає в основну..." (62, с.478). Зазначений термін функціонує в багатьох слов'янських мовах: пор.: укр. **розсоха**, чес. **rozsocha**, п. **rosocha** – "розвилок, рогатина". М.Т.Янко відзначає, що топонім **Розсохи (Розсоші)** досить поширений в Україні (113, с.302).

А.П.Смолицька зауважує, що й на території Росії цей топонім відзначається активністю функціонування (82, с.45). Своїм виникненням він завдячує апелятиву *соха* "примітивне землеробське знаряддя для оранки" – головним її складником була раздвоєна нижня частина, яка розпушувала землю – типу рогатини (пор. перифраз сохатий (про оленя)). Виходячи з зовнішньої схожості предмета сохи і місцерозташування географічних об'єктів, наші предки почали іменувати місця, де зливалися дві річки або одна з них роздвоювалася (як правило, це був луг), **розсохою** (рассохою, россохою тощо). Згодом ці апелятиви переходили у власні найменування – гідроніми, а також у ойконіми (це було свідченням того, що поселення виникло на місці роздвоєння річки). Підтвердження знаходимо і у Е.М.Мурзаєва.

На Сумщині, окрім розглянутого, зафіксований ще один ойконім, похідний від апелятива *розсоха*, – **Розсохуватий** (хутір, підпорядковується сільській раді с.Грінченкове Охтирського р-ну).

КОМОНІМИ, ВИНИКНЕННЯ ЯКИХ ОБУМОВЛЮЄТЬСЯ ОСОБЛИВОСТЯМИ ҐРУНТУ

Цей досить прозорий різновид ойконімів також відбиває природно-географічні умови навколишнього середовища. Топоніми, що будуть розглядатися нижче, кваліфікуються вченими як такі, що характеризують корінні породи, які входять до складу поверхневого покриву рельєфу і складають основні види природних корисних копалин.

Село **Піски** Буринського району розташоване на р.Сеймі. Відоме з XVII ст. Нинішнє село **Піски** об'єднує два поселення – **Глушець**, що належало Білопільському району, і **Піски**, яке входило до Буринського району. Назва **Глушець** походить від лексеми **глушина** (глухий) "дуже зарослий, непрохідний, дикий, нерозчищений", "віддалений від культурних центрів" (СУМ, т.2, с.89), якнайповніше відбиваючи тогочасні природні умови: місцевість дійсно була глухою, лісистою, тому саме сюди тікали в минулому кріпосні люди, переховуючись від поміщиків. З часом поселення розросталося, що спричинило його зближення з селом **Піски**. У 1972 р. ці два населені пункти було офіційно об'єднано в один під назвою **Піски**. Топонім **Піски** не викликає суперечок щодо тлумачення. Очевидно, що його народження обумовлюється особливостями рельєфу тієї місцевості, де виникло поселення. Це засвідчує й інша обставина: помітною природною особливістю довкілля є сосновий ліс, що оточує село, який, як відомо, росте на піщаному ґрунті.

Доречно зазначити, що топонім **Піски** надзвичайно продуктивний. На Сумщині поселення з такими назвами зафіксовані у Роменському р-ні – с.**Піски** (підпорядковується сільській раді с.Коржі), у Охтирському р-ні – с.**Піски** (підпорядковується сільській раді с.Стара Іванівка) тощо. За даними "Топонімічного словника України" М.Т.Янка можемо стверджувати, що подібні топоніми досить поширені в Україні взагалі (113, с.276-277).

Окрім того, в Сумській області налічується багато ойконімів (переважно комонімів), що етимологічно пов'язуються з апелятивами на позначення особливостей ґрунту або вказують на поверхневий покрив рельєфу. Найчастотнішими з-поміж цих топооснов виступають такі, як **пісок**, **глина**, **камінь**, наприклад: **Глинськ** (Роменського р-ну), **Глиняне** (Сумського р-ну), **Кам'янка** (Тростянецького р-ну), **Камінське**, **Кам'янка** (Середино-Будського р-ну), **Камінь** (Кролевецького р-ну), **Кам'яне** (Краснопільського р-ну, Лебединського р-ну), **Піщане** (Білопільського р-ну), **Пісківка** (Лебединського р-ну).

Своєрідність ґрунту певної місцевості, вважаємо, відображена і в топонімах, похідних від лексеми **грузький** із загальним словниковим значенням "в якому можна загрузнути, покритий болотом" (СУМ, т.2, с.181), зокрема у таких, як **Грузьке** Конотопського р-ну, **Грузьке** Білопільського р-ну, **Грузьке** Сумського р-ну, **Грузьке** Кролевецького р-ну.

Ідентичність найменувань, що зафіксована в різних районах, виступає яскравим зразком номінативної закономірності, яка полягає в тому, що, по-перше, при

називанні поселення насамперед береться до уваги основна, визначальна риса його місцеположення, по-друге, подібність географічних умов безпосередньо пов'язується з певним колом мовних чинників.

Апелятиви **пісок**, **глина**, **камінь** виявляються також часто вживаними основами різноманітних мікротопонімів, поширених у нашій місцевості. Наприклад: **Глинистий Холм** – *підвищення* (с.Первомайське Глухівського р-ну), **Глинища** – поле (с.Червоний Ранок Кролевецького р-ну), *лісове урочище* (с.Миколаївка Ямпільського р-ну); **Глинище** – *яр* (с.Вороніж Шосткинського р-ну), *частина села* (с.Крупець Шосткинського р-ну) та ін.; **Глинка** – *лісове урочище* (с.Полошки Глухівського р-ну); **Глинна** (с.Мельня Конотопського р-ну), **Глинне** – *луг* (с.Дунаєць Глухівського р-ну), **Глинівщина** – *вулиця* (с.Бочечки Конотопського р-ну), **Глинці** – *яр* (с.Воскресенка Буринського р-ну), **Глиняний Хутір** – *частина села* (с.В'язове Конотопського р-ну), **Глинянка** – *частина села* (с.Воскресенка Буринського р-ну) і ще багато інших (понад 40 найменувань географічних об'єктів) (Черепанова, 101, с.72-73). З топоосновою **пісок** цією ж дослідницею зафіксовано близько 35 мікротопонімів (101, с.221-222), а з **камінь** – понад 20 (101, с.126-127).

Загалом ми можемо бачити, що народ мимоволі і дуже точно та послідовно відображає в назвах своїх поселень характерні особливості того природного географічного пейзажу, серед якого йому доводиться жити.

В.П.Семенов-Тян-Шанський

ТОПОНІМИ, ЯКІ МІСТЯТЬ ВКАЗІВКУ НА СВОЄРІДНІСТЬ ЛАНДШАФТУ

Топооснови, що мають у своєму складі лексеми на позначення ландшафтних особливостей місцевості, досить поширені у слов'ян. Це пояснюється насамперед тим, що вони відзначаються прозорістю походження та багатством вираження. Подібні найменування досить легко розшифровуються. Найчастіше в їх основі – народні географічні терміни.

"Ландшафтна термінологія, – на думку І.М.Железняка, – має дуже розгалуджену семантику, яка характеризується лексичною різноманітністю" (27, с.46). Так, ще Ю.А.Кримський підкреслював, що географічна номенклатура дуже стійка, довго зберігається у мові, відбиває найдавніші мовні впливи як наслідок мовних контактів різних народів. Його висновки якнайточніше засвідчують сучасні топоніми.

Село **Гаї** Роменського району виникло в XVII ст., в час, коли заселялася Слобідська Україна селянами-втікачами. Точних документальних відомостей про час заснування поселення та затвердження його назви не збереглося. У краєзнавчих матеріалах (Роменський краєзнавчий музей) щодо тлумачення ойконіма знаходимо такі нотатки: село назване так тому, що в цьому місці суцільні лісні масиви

переривались гаями (через те, мабуть, і множинність топоніма). Дійсно, зазначена місцевість лісиста, нерівна (горбиста), з впадинами і долинами, що створює враження відокремленості насаджень одне від одного. Тут переважають породи листяних дерев. Притому лісний масив не суцільний і не надто протяжний.

Закріплення такої назви за цим населеним пунктом розглядаємо як явище закономірне, бо вона [назва] якнайповніше відповідає реальному стану речей, відбиває визначальну рису цієї місцевості. Окрім того, топооснова **гай** є надто вживаним слов'янським географічним терміном, що відзначав М.І.Толстой (89, с.49). Підтвердженням наших припущень щодо тлумачення назви **Гаї** як похідної від апелятива **гай** можуть в повній мірі бути словникові відомості: "гай – "роща, небольшой лес" (Гринченко, 18, т.1, с.265), а також висновки М.І.Толстого: гай "у всіх слов'янських мовах, у яких воно відомо, означає "роща, невеликий лісок" (89, с.49). Найчастіше, як підкреслює дослідник, цей термін відноситься до листяного лісу і переважно тлумачиться як кружок лісу, кружковий ліс.

І ще одне суттєве уточнення: "Для значення слова **гай** характерна ознака відокремленості, відірваності від загального лісного масиву" (89, с.49). У нашому випадку акцентується увага саме на цій особливості – відірваності від загального (скажемо так, великого) лісного масиву. Множинність назви пояснюється скупченістю декількох кружків лісу, розташованих на схилах, обабіч шляху тощо.

Частотність використання народного географічного терміна **гай** у складі власних найменувань переконливо засвідчують такі топоніми Сумщини, як **Зелений Гай**, **Гай**, **Калинів Гай** (поселення підпорядковані сільській раді с.Коровинці Недригайлівського р-ну), **Зелений Гай** (підпорядковується сільській раді с.Кам'яне Лебединського р-ну), с.**Гайки** (підпорядковується сільській раді с.Малий Самбір Конотопського р-ну), с.**Зелений Гай** (підпорядковується сільській раді с.Битиця Сумського р-ну), с.**Гайок** (підпорядковується сільській раді с.Косівщина Сумського р-ну) тощо.

Топоніми, пов'язані з особливостями ландшафту місцевості, найчастіше, як підтверджують спостереження, творяться шляхом переходу апелятивів на позначення народних географічних термінів, зокрема таких, як **ліс**, **роща**, **сад**, **гай** тощо, які об'єднуються загальним значенням "насадження дерев".

З-поміж топонімів Сумщини у формі pluralia tantum до цієї групи відносимо також такі найменування, як **Переліски** (підпорядковується сільській раді с.Великий Висторoп Лебединського р-ну), **Садки** (підпорядковується сільській раді с.Олешня Охтирського р-ну), **Ліски** (підпорядковується Басівській сільській раді Роменського р-ну) та інші.

З цим різновидом найменувань пов'язані топоніми sungulia tantum, а саме: **Садове** (Білопільського р-ну, Роменського р-ну), **Лісне** (Середино-Будського, Сумського, Путивльського, Шосткинського, Лебединського, Тростянецького р-нів), **Зелена Роща** (Сумського р-ну), **Діброва** (Роменського р-ну), **Зелена Діброва** (Ямпільського р-ну) та багато інших.

Апелятиви, пов'язані з ландшафтом, – **сад**, **діброва**, **ліс**, зафіксовані також як мікротопоніми (у складі топооснов): **Садова** – вулиця, частина села (с.В'язове,

с.Любитове Конотопського р-ну); **Садова** вулиця – вулиця (с.Великий Самбір Конотопського р-ну); **Садовий Покіс** – луг (с.Первомайське Глухівського р-ну); **Садовий Лог** – пастівень (с.Вовна Шосткинського р-ну); **Садок** – сінокісні угіддя (с.Шаличине Глухівського р-ну) (Черепанова, 101, с.248); **Діброва** – ліс (с.Уздиця Глухівського р-ну) (101, с.90), **Дуброва** (Дубрівник, Дубрівки – всього близько 43 варіантів імені) (101, с.95-97), **Ліс** (близько 16 варіантів назви) (101, с.169).

Село **Лужки** Середино-Будського району відзначається дещо особливим географічним розташуванням: воно розтягнулося на лузі, через який протікає р.Свіча, що поділяє весь луг на кілька менших частин, які в народі назвали **лужками** (**лужок** – зменшено-пестливе від **луг**).

Основа **луг**, на думку дослідників, бере досить активну участь у творенні слов'янських топонімів. Зокрема М.І.Толстой зазначає, що "луг вживається у значенні "низинне місце", луг "заливний, прибережний, порослий листяними деревами чи чистий", луг "відкритий сінокісний луг" (89, с.111). З таким же значенням, стверджує М.І.Толстой, цей географічний термін зафіксований у чеській (luh "луг на сирому ґрунті з свіжим земним (трав'яним) покровом або порослий листяними деревами" (Там само, с.111), польській (leg та ін. "низьке місце біля річки, де росте лоза, що весною затопляється повінню", діал. "пастівень біля річки" та ін.(Там само, с.111). Підтвердження цьому знаходимо у І.І.Срезневського (84, т.2, ч.1, с.49), В.Даля (22, т.2, с.271), Б.Д.Грінченка (18, т.2, с.379), М.Фасмера (95, т.2, с.527).

Необхідно відзначити і значне поширення цієї лексеми як топооснови у складі мікротопонімів Сумської області: **Луг** – *пастівень* (с.Червоний Ранок Кролевецького р-ну; с.Микитівка Ямпільського р-ну; с.Алтинівка; с.Поділове Кролевецького р-ну; с.Козацьке, с.Попівка Конотопського р-ну; с.Дунаєць Глухівського р-ну); **Лугова** – *частина села* (с.Некрасове, с.Студенок Глухівського р-ну), *дорога* (м.Шостка); **Лугова Долина** – *урочище, низинна місцевість* (с.Обложки Глухівського р-ну); **Лужки** – *болото* (с.Червоний Ранок Кролевецького р-ну), *луг* (с.Сваркове, с.**Лужки** Глухівського р-ну), *пастівень* (с.Сопич Глухівського р-ну), *ліс* (с.Тиманівка Шосткинського р-ну); **Лужок** – *болото* (с.Мацкове Глухівського р-ну), *лісове урочище* (с.Добротове Кролевецького р-ну) та ін. (Черепанова, 101, с.172-173).

На активність функціонування цього народного географічного терміна звернув увагу і Е.М.Мурзаєв, відзначаючи його полісемантичність (62, с.349).

При творенні географічних назв виняткову роль відіграють народні географічні терміни.

Є.М.Поспєлов

ФІТОФОРНІ ТОПОНІМИ

Уже аксіоматичним розглядається те твердження, що топонімія всякої місцевості тісно пов'язана з навколишнім рослинним світом, з географічним поши-

ренням окремих видів рослин і їх угрупувань. У зв'язку з цим виникло таке поняття, як фітотопонім (фітофорна назва).

Фітофорне найменування – це топонім, який містить кореневу морфему, що означає назву рослини. Фітофорна назва дуже часто може бути покладена як в основу прізвищ, так і в основу гідронімів, топонімів тощо.

На Україні взагалі, а на Сумщині зокрема налічується чимало географічних найменувань, обумовлених назвами рослин. У топоосновах рослинного походження найчастіше виявляємо такі апелятиви, як **береза**, **дуб**, **сосна**, **липа**, **комиш**, **берест**, **вільха** тощо.

Цей спосіб номінації поселень досить простий і зручний у побутовому використанні, тому що дозволяє безпомилково і точно виділити об'єкт у просторі. Це – одна з причин, що пояснює активне функціонування фітофорних назв. Проте є ще й інші докази, не менш вагомі.

Так, відомо, що наші предки, будучи язичниками (і не тільки тому), з надзвичайною пошаною і любов'ю ставилися до рослин: кущів, квітів, трав, а особливо ж – дерев. Це пояснюється знанням нашими пращурами тієї ролі, яку виконують рослини у навколишньому середовищі: і в плані екологічному, і в плані господарському (якщо для прикладу взяти березу, то можна відзначити, що її використовували як паливо, як будівельний матеріал, як продукт харчування (сік), як лікарську рослину (бруньки, кору, листя та ін.). З беріз одержували березову золу та дьоготь. Спеціальний давній промисел – гутництво (виготовлення скла) також завдячував своїм існуванням березі. Виходячи з тієї користі, які мали наші предки від рослин, зокрема від дерев, виникло і обожнювання останніх. (Доречно зазначити, що існують дані про священний зміст берези, який особливо яскраво зберігся на білоруській етнічній території).

Встановлено, що "найдавніша згадка про обожнювання дерев у східних слов'ян знаходиться у Новгородському першому літописі молодшого ізводу під 854 р. За язичницьким світоглядом, у деревах живе надприродна істота, від якої залежить усе на землі. Загальновідомий у давніх слов'ян культ дерев дозволяє пояснювати значну кількість топонімів" (64, с.131). К.М.Гальковський відзначає, що особливо нашими предками шанувалися дерева, які росли поблизу джерел (16, с.55). І це зрозуміло: вода і рослини – найнеобхідніші складники людського буття.

Проте, незважаючи на деяку "прозорість" ойконімів фітофорного походження, все-таки відзначаємо і те, що існують певні труднощі у обґрунтуванні їх першовитоків. Так, без сумніву, вчені справедливо вважають, що виявлення та пояснення топонімів, які є похідними від назв рослин, дуже складно через те, що зараз занадто важко виявити можливий зв'язок із дійсною наявністю даної рослини в тій чи іншій місцевості і знати припущення про відбиття в ній слів на означення язичницької обрядовості.

Село **Берізки** Недригайлівського району (належить до сільської ради с.Засулля) засноване приблизно у 1909-1913 рр. переселенцями з Недригайлова.

Місцевість, обрана першими поселенцями, найбільше вирізнялася з-поміж усьо-

го своїми насадженнями, зокрема березовою рощою. Ця особливість природних умов навколишнього середовища відіграла вирішальну роль у процесі номінації.

Очевидним виступає те, що назва **Берізки** відзначається влучністю та зручністю використання: такий спосіб номінації населеного пункту дає змогу якнайточніше визначити його місцезнаходження.

Цікавим і дещо проблематичним моментом при встановленні першовитоків назви виявляється констатація того факту, що цей топонім – демінутив. Так, у даному випадку можна припустити, що на час заснування поселення березова роща була молодим насадженням, можливо – молодим і невеликим одночасно, адже **берізка** – зменшено-пестлива форма від **береза**.

М.Я.Янко зазначає, що на Україні є понад 100 населених пунктів і безліч річок, назви яких походять від слова береза.

Частотність цього апелятива у складі топооснов спостеріг і В.О.Жучкевич, досліджуючи топонімію Білорусі.

Подібну думку проводить Г.П.Смолицька, стверджуючи на основі практичних досліджень, що в топонімічній лексиці росіян досить уживані такі назви дерев, як дуб, береза, липа та ін.

До речі, у Недригайлівському районі є ще одне поселення з топонімічною основою береза – **Березняки** (**березняк** – "березовий гай, ліс").

На Сумщині апелятив **береза** покладений у основу таких ойконімів, як **Березівка** (Великописарівський р-н), **Березняки** (Недригайлівський р-н), **Березове** (Лебединський р-н), **Береза** (Глухівський р-н) та ін.

Окрім того, спостерігається його функціонування і в гідронімії нашого краю – річка **Береза** (витікає з березового насадження) (с.Олексіївка Сумського р-ну). Часто вживаним виступає цей апелятив і у складі мікротопонімів: пор., наприклад: **Березина** – *ліс* (с.Клишки Шосткинського р-ну), *сінокісна низина* (смт Ямпіль), **Березинка** (с.Землянка Глухівського р-ну) та багато інших (Є.О.Черепанова подає більше 30 варіантів мікротопонімів, похідних від апелятива **береза**) (101, с.33-35).

Назва села **Комиші** Охтирського району (засн. в II пол. XVIII ст.) співвідноситься з апелятивом *комиш* "тростник, болотное дудчатое растение, очеред, черет" (Даль, 22, т.3, с.115), "тростник" (Гринченко, 18, т.2, с.190), "очерет, камыш" (Гринченко, 18, т.3, с.81). Комиш, як відомо, росте у низинній місцевості – поблизу водойм тощо. Що ж до розташування зазначеного населеного пункту з топоосновою **Комиш** можна сказати, що воно знаходиться в долині невеликої річечки Ташань, отже – в низині.

За переказами старожилів, значна частина площі, де виникло поселення, з давніх-давен була поросла очеретом (у цьому можна пересвідчитися і нині). Ця особливість географічного середовища і посприяла закріпленню за поселенням назви **Комиші**. Множинність ойконіма можна пояснити тим, що, з одного боку, сам апелятив **комиш**, як правило, в однині вживається досить не часто – у зв'язку з асоціаціями значного скупчення цієї рослини, густоти зарослів, які вона ство-

рює, з іншого – великим обсягом площі, протяжністю комишових зарослів.

Цікавою є думка Г.П.Смолицької, висловлена з приводу аналізу топонімів, утворених від слова *комиш*. Так, дослідниця переконує в тому, що подібних географічних найменувань дуже мало. І зустрічаються вони переважно на території південної України. Пояснюється це тим, що слово *комиш* тюркського походження. Поширення його в українській мові (функціонування зазначеної лексеми в російській мові виявлено тільки в документах XVII ст.) обумовлюється історичними подіями: завойовницькими походами монголо-татар. Звідси виводиться активне побутування на Україні подібних найменувань.

Цілком можна погодитись з міркуванням Г.П.Смолицької, уточнивши те, що поширення в Україні самої рослини комиш (очерет) (а не тільки її назви) завдячується племенам монголо-татарських завойовників, які нібито занесли її в нашу місцевість під час своїх набігів. Про це красномовно розповідають легенди.

На Сумщині наявні поодинокі ойконіми, похідні від апелятива *комиш* (як sinqulia tantum, так і pluralia tantum): **Комишанка** (Сумського, Недригайлівського р-нів). Не зафіксовано поки що і мікротопонімів з цією основою. Учені не розходяться в тлумаченні значення та виведенні етимології апелятива *комиш* (що також було відзначено вище): "камыши – "низменное болото, густо поросшее тростником" (Мурзаев, 62, с.251), "рос. камыш из тюрк. камыш "тростник" (Там само). Цей апелятив відносять до народних географічних термінів, що, як уже наголошувалося, залишив глибокий слід в українській, а також у північноросійській і тюркській топонімії.

ЗООТОПОНІМИ

Зоотопоніми, виражені іменниками pluralia tantum, не вельми поширені на Сумщині. Здебільшого географічні найменування цього різновиду представлені іменниками sinqulia tantum (тобто такими, що вживаються тільки в однині), якот: **Ведмеже** (Роменського р-ну), **Орлівка** (Ямпільського р-ну), **Білка** (Тростянецького р-ну), **Яструбине** (Білопільського р-ну), **Сорокине** (Середино-Будського р-ну), **Вовків** (Боромлянської сільської ради Тростянецького р-ну), **Голубівка** (Лебединського р-ну), **Журавка** (Сумського р-ну), **Вовкове** (Липоводолинського р-ну) тощо.

Звичайно, зоологічний слід у топонімії віднайти дуже важко. Очевидним є те, що складно на сьогоднішній день пов'язати, наприклад, апелятив *ведмідь* як назву тварини з ойконімом Ведмеже. Дослідники топоматеріалу схильні вважати, що найшвидше у таких ситуаціях має місце антропонімічний зв'язок. А у випадку з найменуванням Ведмеже (Роменський р-н) прослідковується й інше явище. Так, Є.М.Поспєлов, наприклад, у подібній російській назві Медведица (гідронім) вбачає зв'язок з російським народним географічним терміном "медведок или медведка – "неглубокий овраг", який часто може виступати назвами рік (72, с.131). Цей факт, пов'язаний з процесом номінації, помітили й інші вчені. Зокрема Е.М.Мурзаєв фіксує функціонування цієї лексеми як такої, що володіє здатністю

переходити у клас власних найменувань із значенням "неглибокий рів, що близько підходить до дороги" (62, с.366). Існування подібного географічного терміна – **ведмежатник** – на Сумщині виявляє Є.О.Черепанова, якому, як зазначає дослідниця, властиве значення "глибокий рів, порослий лісом" (102, с.40).

Стосовно села Ведмеже Роменського р-ну можна сказати, що назву свою воно одержало або від гідроніма Медведок, або від того, що розкинулося в глибокому рові, покритому лісом (адже "ще й досі прикметник ведмежий (по-рос. медвежий) вживається на означення глибинних і глухих місць у лісі" (Бабишкін, 3, с.49)).

На Сумщині зафіксовано функціонування непоодиноких мікротопонімів з цією основою: **Ведмедів пастовник** "прибережна полоса ріки" (с.Іонине Глухівського р-ну), **Ведмедівська Криниця** "колодязь" (с.Ярославець Кролевецького р-ну), **Ведмедка** "пастівень" (с.Береза Глухівського р-ну), **Ведмедок** "урочище" (с.Слоут Глухівського р-ну), **Ведмедьове** "ліс" (с.Добротове Кролевецького р-ну), "яр" (с.Дунаєць Глухівського р-ну), "покіс" (с.Добротове Кролевецького р-ну), місце купання на Сеймі (с.Мутин Кролевецького р-ну), **Ведмежатник** "яр" (с.Шалигине Глухівського р-ну), **Ведмеже** "ліс" (с.Вирівка Конотопського р-ну), **Ведмежа Черінка** "галявина в лісі" (с.Бочечки Конотопського р-ну), **Ведмежівський Покіс** "луг" (с.Чернобривкине Путивльського р-ну), **Ведмідка** "яр" (с.Береза Глухівського р-ну) (Черепанова, 101, с.53). Мікротопоніми **Ведмежий пастівник**, **Ведмедівська криниця**, **Ведмежий хутір** тощо можуть бути і антропонімічного походження (на це вказує посесивний прикметник, що входить до складу найменувань), проте безапеляційно проводити цю думку аж ніяк не можна. Інші ж назви, варто гадати, похідні від апелятива **ведмедка** і под. із значенням "неглибокий яр" тощо.

Учені стверджують такий факт: слов'янська ономастика має чіткі сліди зоологічного впливу, що розцінюється як дуже давнє явище. При цьому зауважують, що в антропонімії легше розпізнається номінативний зв'язок найменування з явищем зоолотарії. "Хоча не виключається в деяких антропонімах пізній прізвиськовий характер основ, проте для раннього середньовіччя слід убачати ще залишки тотемного характеру особових імен. Набагато складніше явище спостерігається в топонімах, в основах яких тим більше можливий прямий, а не сакральний зв'язок з денотатом" (64, с.129-130).

Взагалі, найменування населених пунктів, у основу яких покладено зоологічні назви, досить поширене явище в слов'янській ономастиці. Подібні географічні назви вважаються досить давніми. Адже, як відзначають дослідники, зоолотарія, тобто обожнювання тварин, була визначальною рисою, особливістю раннього язичництва, сприйнятого слов'янами від індоєвропейських традицій. У деяких народів таке обожнювання збереглося до наших днів. Л.А.Зарубін, наприклад, стверджує, що праслов'янський культ домашніх тварин, зокрема корів, засвідчений у російських народних казках (34, с.47).

Село **Коровинці** Недригайлівського району вважається дуже давнім поселенням (це засвідчує і формант *-инц(і)*). Учені встановили, що людина на території

села Коровинці жила вісім тисяч років тому. На правому березі р.Сули, що протікає в цій місцевості, ще збереглося багато могил, насипаних нашими пращурами близько двох з половиною тисяч років тому. В Коровинцях знайдені і залишки пам'яток старовини. Зокрема на **Луці** (низинна частина села), на глибині трьох метрів, викопано якір, посуд, виявлено стоянки та загони для худоби.

У VIII-XIX століттях, як свідчать документи, територія села входила до Київської Русі. Саме через Коровинці, Ромни та інші населені пункти лежав шлях на Київ. Тому, мабуть, не випадково про дане поселення є згадка в Іпатіївському літописі 1096 року, в якому повідомляється про похід Володимира Мономаха на половців і зазначається, що біля села Коровинці було розбите половецьке військо.

У XV столітті село потрапило під владу польської шляхти. У цей час воно належало польському шляхтичеві Ієремії Вишневецькому. У XVIII столітті перейшло у спадок українському поміщику-кріпоснику Г.Полетиці, потім барону Менгдену. Цікаво, що на той час, за даними Н.Шафонського, у селі Коровинці церков дерев'яних було дві, дворів поміщицьких, козачих, селянських 289, хат – 445 (107, с.282).

Витоки назви цього поселення, вважаємо, досить прозорі.

Так, відомо, що основним заняттям місцевих жителів (як і слов'ян взагалі, а також кочових племен скіфів, що відносять до роменської культури) було скотарство, зокрема розведення великої рогатої худоби – корів. Підтвердженням цього є і археологічні розкопки, в результаті яких виділено місце перебування худоби, рештки загонів – корівників.

Виникнення самого поселення в цій місцевості насамперед обумовлене вигідними природними умовами, які якнайкраще сприяли розведенню худоби: безмежні луки з водоймами поблизу.

Отже, якщо враховувати такі важливі чинники, як культ тварин, зокрема домашніх, що був значно поширений у наших предків, провідне місце скотарства у житті давніх людей, то виявляється цілком зрозумілим виникнення і топоніма Коровинці, що, без сумніву, відбиває реалії тогочасної дійсності. Окрім того, апелятив *корова*, що виступає топоосновою **Коровинців**, не викликає суперечностей щодо своєї семантики у різних авторів ("корова – самка крупного рогатого скота" (Даль, 22, т.2, с.167)) та ін. Функціонування цієї лексеми з указаним значенням відомо багатьом мовам: "рос. корова, бр. корова, др. корова, п.-нл. krowa, ч.-слн. krawa, слц. krava, сторослов. krava; псл. korva – корова" (первісне "рогата тварина"), споріднене з лит. karve "корова" та ін. (ЕСУМ, 25, т.3, с.34).

Село **Вовківці** Роменського району також дуже давнє. Це засвідчують і кургани, що збереглися до цього часу, викопані пам'ятки залізного віку. Вчені схиляються до думки, що людина на цій території жила 2,5 тисячі років тому. При археологічних розкопках могил було знайдено багато срібних монет часів римських імператорів, залізну зброю, сокири, ножі, глиняний посуд, кістяки домашніх та диких тварин та ін.

Невідомим залишається до цього часу те, яку назву мало поселення в давнину (і чи взагалі її мало), а також і те, відколи започаткувалася нинішня назва **Вовківці** і що покладено в її топооснову.

Історія села досить звичайна і скупа на факти. Так, на основі краєзнавчих матеріалів (Роменський краєзнавчий музей) встановлено, що за часів кріпацтва воно було військовим козацьким поселенням і ніякому уряду не підпорядковувалося, хоча належало до Путивльського повіту. Пізніше ним володів Роменський сотник Іван Сохацький, а з 1686 року – полковий обозний Лубенського полку Федір Заборовський.

У краєзнавчих матеріалах знаходимо і спроби тлумачення назви поселення, що, звичайно, пов'язується з відомим і досить поширеним апелятивом **вовк**. Так, зокрема, зазначається, що в сиву давнину село звідусіль обступали великі густі лісові хащі, в яких водились такі тварини, як тури, лосі, дикі кабани і дуже багато вовків, які щоночі утворювали свої перегуки. У зв'язку з цим місцевість назвали Вовківцями. Такі свідчення народної етимології, що, на нашу думку, можуть бути цілком вірогідні (лексема **вовк** у словникових джерелах зафіксована з одним значенням: "вовк, 1) волкъ, canis lupus" (Гринченко, 18, т.1, с.244), "хижак родини собачих звичайної сірої масті" (СУМ, т.1, с.711). Іншим припущенням може бути виведення топоніма від антропоніма (власного імені, прізвища, прізвиська).

ОЙКОНІМИ, УТВОРЕНІ ВІД НАЗВ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Це досить цікава і оригінальна група найменувань, до того ж – рідковживана. Вона об'єднує такі назви, як **Сурмачі** (нині **Сурмачівка**), **Малі Бубни**, **Великі Бубни**. Особливістю цих назв є те, що їх топоосновою виступають апелятиви на позначення музичних інструментів.

Село **Сурмачі (Сурмачівка)** Роменського району в минулому належало до Глинського повіту. Як зазначає А.Шафонський, спочатку воно складалося з декількох будинків, у яких проживали мисливці і музиканти, "которые на польском языке сурмачи именуются, ибо сурмить значит в трубу трубить или играть. От сего слова теперь целое село Сурмачи названо, в котором казаки живут" (107, с.306).

Підтвердженням цьому виступають словникові дані: "Сурма – труба (музык. инструмент) (Гринченко, 18, т.4, с.231), surma – "муз. уст. зурна, дудка" (Słownik polsko-rosyjski, 116, с.487), "уст. труба" (Stypuła, Kowałowa, 117, с.603). Від назви музичного інструмента утворено похідне слово – сурмачі – для позначення осіб за родом діяльності. Це також відбивають словники: "Сурмач. Трубач", "Сурмити: Трубить, играть на трубе" (Гринченко, 18, т.4, с.231). Звичайно, цей ойконім правильніше кваліфікувати як такий, що пов'язаний з назвами осіб за родом їх діяльності. Віднесення топоніма Сурмачівка (етимон Сурмачі) до групи найменувань, започаткованих від назв музичних інструментів, чисто формальне і обумовлюється історичними чинниками, зокрема особливостями та часом виникнення (разом із назвами **Великі Бубни** та **Малі Бубни**).

Чим же пояснити зміну назвою своєї множинної форми **Сурмачі** на форму однини – **Сурмачівка**? Скоріше всього – аналогією до інших найменувань (суфікс **-к-** надзвичайно продуктивний у топонімічних основах). Для прикладу можна навести і той факт, що гідронім Ромен (Великий Ромен) нині вживається у формі Роменка (тут також відбулося ускладнення топооснови формантом (суфіксом) **-к-**).

Виникнення найменувань **Великі Бубни** та **Малі Бубни** (села Роменського району) не менш цікаве та незвичайне.

Так, А.Шафонський і в цьому випадку подає точні факти: "На том же языке [польском. – Т.Б.] бубнить значит в барабан или бубны или литавры бить; от сего называются два селения Большие и Малые Бубны: первое лежит в Роменском, а последнее в Глинском уезде, не в дальнем одного от другого расстоянии, по речке Локне. Между сими селами находится другой зверинец его же князя Вишневецкого, в конце которого охотники и музыканты, до охоты принадлежащие, жили; то потому и названы Бубнами" (107, с.306).

Словникові джерела підтверджують уживання ацелятива *бубон* на позначення музичного інструмента: "Бубон 1) Род барабана" (Гринченко, 18, т.1, с.104", "бубон "вид барабана" [бубен] "тс" р.бубен, ст.бубонъ, д.р. бубонъ, бубенъ, ч. buben та ін." (ЕСУМ, т.1, с.275).

Отже, виникнення сіл Сурмачів, Великих та Малих Бубнів припадає на XVII ст., коли землі Роменщини були під владою Польщі (звідси й польське походження назв).

Слово все у наших руках. Воно беззахисне.
З нього можна вимучити будь-який смисл
етимологічними тортурами.

М.І.Надєждін

ТОПОНІМИ НЕВИЗНАЧЕНОГО ПОХОДЖЕННЯ

З-поміж плюральних найменувань багато таких, що важко піддаються етимологічному аналізові. Це зумовлюється багатьма чинниками: відсутністю будь-яких документальних свідчень про час виникнення поселення, його перших засновників, спосіб життя останніх тощо, браком словникових джерел, які б фіксували ті чи інші лексеми та значення, з якими вони функціонували у давні періоди розвитку нашої мови, культури з урахуванням усіх сфер тодішнього життя – побутових, культурно-історичних, політичних тощо. Проте відсутність писемних мовних пам'яток виступає чи не найбільшою причиною, що гальмує процес проведення наукових розвідок у цьому напрямку, хоча роль історичних факторів у даному випадку ніскільки не применшуємо.

Так, скажімо, поки що не вдалося переконливо обгрунтувати походження назви села **Ріпки** Роменського району, що відоме з XVIII ст. І ніяких припущень при цьому поки що не виникає.

Цікава назва комоніма **Підставки**, що на Липоводолинщині. Перекази засвідчують, що під час Полтавської битви в цьому селі стояли резервні війська

Петра І, які називалися **підставою** (підстава діал. "заміна", заст. "коні, якими замінюють у дорозі стомлених, а також місце, де їх замінюють (СУМ, т.7, с.506)). Факт перебування Петра І у цих місцях цілком підтверджується (Підставки межують з Полтавською областю і знаходяться поблизу шляху, що веде до Полтави тощо). Проте існує й інше припущення щодо походження топоніма Підставки. Його етимологію виводять від "розташовуватися під ставками", тобто пов'язують з водоймами, що названі у множині (ставки), та місцеположенням населеного пункту, який виник поблизу цих гідрооб'єктів. Хтозна-як розцінювати у даному випадку той факт, що дійсно зазначене поселення зусібіч оточується ставками, розміщеними на більш-менш незначній відстані один від одного! Як бути? Чи розглядати це як збіг обставин, чи як реальну ознаку місцевості, зафіксовану в назві як мовній одиниці, чи кваліфікувати це явище як омонімію або паронімію? У зазначеному випадку важко стверджувати щось однозначно.

Милозвучна і водночас дивна назва поселення **Остроушки** Шосткинського району. Місцеві жителі переповідають, що виникнення найменування села пов'язується з подіями Петровських часів, – зокрема з тими, що відбувалися у 1709 році – тобто зі славнозвісним походом на шведів.

Згадуване поселення розкинулося на мальовничому березі Десни. Як свідчать легенди, шведи розташувалися по той бік річки. Петро І, наказуючи солдатам бути пильними, щоб не дати можливості ворогам обхитрити себе, нібито повторював: "Остро уши!" (тобто "будьте напоготові", "уважніше спостерігайте" тощо). Звідси, за переказами, й бере витоки назва (подібно до того, як, за легендою, Петро І, впустивши у річку оптичну трубу (скло), промовив: "Вор скла", започаткувавши таким чином назву Ворскла).

Краєзнавці розповідають, що першими поселенцями Остроушок були кріпосні селяни і вільні козаки. Як доказ цьому – два цвинтарі, на яких і донині здійснюють поховання залежно від того, хто були предки померлого: козаки чи кріпаки, – таке свідчать місцеві жителі.

Існують цікаві легенди і про село **Гудими** Роменського району, зокрема про історію його заснування і обов'язково – про виникнення назви поселення. За народною етимологією, топонім походить від лексеми *гудіти*: "видавати довгі протяжні низькі звуки", "видавати протяжні низькі звуки, сигнали за допомогою спеціального пристрою" (СУМ, т.2, с.189). На лівому березі Сули, де розташувалося село, в давнину був сторожовий пункт. У разі появи ворога вартовий – при допомозі рога – подавав сигнал у Глинську фортецю, де знаходилося військо – Глинська сотня.

Проте можна запропонувати й іншу гіпотезу щодо встановлення етимології назви. Так, ономастикон (зокрема атропонімікон) українців фіксує функціонування прізвища Гудим, яке досить поширене, що засвідчує і Ю.К.Редько (74, с.131). Зустрічається воно і з-поміж місцевих жителів. Можливо, село успадкувало свою назву від прізвища першого поселенця (поселенців), цілого роду або сім'ї з цим іменем. А сам антропонім міг з'явитись, що цілком вірогідно, внаслідок специфіки виконуваних обов'язків тією чи іншою особою (**гудів** (тобто подавав сигнал) –

отже, був вартовим спостерігачем – тому й Гудим).

На Сумщині подібні назви не поодинокі. Наприклад, у Лебединському районі зафіксоване поселення Гудимівка.

Назв населених пунктів, ужитих у формі pluralia tantum, – дуже багато. Це **Овлаші, Бацмани, Рогинці, Ярмолинці, Кропивинці** Роменського, **Никонці, Малі Вільми,** Великі Вільми Сумського, **Семереньки** Тростянецького, **Клишки, Чорні Лози** Шосткинського, **Корольки, Почепці, Бруски, Гірки** Путивльського, **Копійки** Великописарівського, **Сорокові Бальчики, Полошки** Глухівського, **Угроїди** Краснопільського, **Зазірки, Веселі Гори** Кролевецького, **Кузьки, Раки, Пекарі** Конотопського, **Ревки, Валки, Грядки, Ступки, Груньки** Лебединського, **Гаврики, Черці, Мірки, Цибуленки, Немудруї, Маршали, Нелини** Недригайлівського, **Нові Вирки, Ободи** Білопільського, **Боровичі** Середино-Будського районів... Неможливо перерахувати всі подібні найменування, адже поряд з великими поселеннями є безліч маленьких хутірців, часом занедбаних або й зовсім полишених їх мешканцями. А разом із зникненням поселення забувається й назавжди губиться його назва. Проте, незважаючи на складнощі, варто обов'язково зафіксовувати всі топоніми (навіть ті, що зникли) і подати, по можливості, обґрунтування першовитоків цих найменувань – з урахуванням усіх допустимих моментів. Бо "географічні назви, як ніщо інше, допомагають заглянути за обрії затьмареної давнини, через них і для них побачити горизонт безхмарного прийдешнього". Тому, – закликає Зіновія Франко, – бережіть їх від зникнення" (97, с.47). Ми ж додаємо – не залишайтеся байдужими до цих давніх і водночас таких містких, глибоких пам'яток історико-культурного змісту. Нащадки будуть вдячні нам за те, що ми не тільки збережемо наші національні найменування, а й полишимо наукові обґрунтування щодо їх різнобічного аналізу. Це буде значним кроком у освоєнні наших занедбаних святинь, до яких з повним правом належать і численні власні найменування, з-поміж яких особливо вирізняються топоніми.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Агапкин Т.А., Топорков А.Л. – Материалы по славянскому язычеству (древнерусские свидетельства о почитании деревьев) Литература Древней Руси: Источниковедение. Сб. научных трудов. – Л.: Наука, 1988. – С.224-235.
2. Агеева Р.А. Происхождение имен, рек и озер. – М.: Наука, 1985.
3. Бабишкін С.Д. Топоніміка в школі. – К.: Рад. школа, 1962.
4. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. - Харків: Дельта, 1993.
5. Белей Л.О. Про соціальне в українській антропонімії // УМЛШ. – 1990. № 10. – С.72-75.
6. Беценко Т. Ромен чи Ромни? // Березіль. – 1998. – № 11-12. – С.181-185.
7. Беценко Т.П. Назви населених пунктів Сумщини у формі pluralia tantum // Фиологический анализ: Теория, методика, практика: Межрегиональний сборник научных статей. – Киев-Харьков-Херсон, 1996 – Вып.8. – С.148-150.
8. Бодянский П.М. Памятная книжка Полтавской губернии за 1866 год. – Полтава, 1865.
9. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М., 1983.
10. Вартаньян Е.М. История с географией, или жизнь и приключения географических названий. – М., 1986.
11. Величко Самійло. Літопис. Т.1 – К., 1991.
12. Веселовский С.Б. Топонимика на службе истории // Исторические записки. – 1945. – С.24-52.
13. Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии. – М., 1874.
14. Вербич С. Ойконіми як функціональна одиниця лексичної системи української мови // Українська мова: з минулого в майбутнє. – К., 1998. – С.121-123.
15. Воробьева И.А. Русская топонимия средней части бассейна Оби. – Томск, 1973.
16. Гальковский К.М. Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси. – Харьков, 1916.
17. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К., 1989-1990.
18. Гринченко Б.Д. Словарь украинского языка. – Киевъ, 1909. – Т.1-4.
19. Гудзенко П.А. Сумська область. – К., 1958.
20. Горбаневский М.В. В мире имен и названий. – М.: Знание, 1987.
21. Горбаневский М.В. Дукельский В.Ю. По городам и весям "Золотого кольца". – М.: Мысль, 1983.
22. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1956. – Т.1-4.
23. Діброва Г.В., Панченко В.В. Іллінський ярмарок. – Ромни, 1993.
24. Дорошенко Л.І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту. – Дис. ... канд.філ.н. – К., 1999.
25. Етимологічний словник української мови. – К., 1982-1989. – Т.1-3.
26. Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. – С.-Петербургъ, 1890-1904. – Т.XLIa.
27. Желєзняк І.М. Гідроніми України як джерело відновлення деяких географічних термінів // Мовознавство. – 1979. – № 4. – С.34-45.

28. Желєзняк І.М. Гідронімія і nominal topographica (бас. Ірпеня) // Питання історичної ономастики України. – К., 1998. – С.63-83.
29. Жилко Ф.Т. Говори української мови. – К., 1959.
30. Жовтобрюх М.А. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч.1. – К., 1966.
31. Жучкевич В.А. Общая топонимика. – Минск, 1968.
32. Забуранна О. Простір топонімії як простір мови // Українська мова: з минулого в майбутнє. – К., 1998. – С.133-134.
33. Задорожна Л.М. Вірменська антропонімія і топонімія в перекладах українською мовою // Мовознавство. – № 2. – С.21-25.
34. Зарубин Л.А. Сходные черты зоолотарии и перехода к антропоморфизму у индоевропейцев и славян // Советское славяноведение. – 1987. – № 3. – С.45-52.
35. Звагельський В.Б. Краєзнавство Сумщини (навчально-методичні матеріали до курсів "Історія України" та "Історія української та зарубіжної культур". – Суми: СумДУ, 1998.
36. Звагельський В.Б. Літописні міста Сумщини (з нашої давнини): Нарис. – Суми: Слобожанщина, 1994.
37. Золотое ожерелье Сумщины. Путеводитель. – Харьков, 1987.
38. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – М., 1857.
39. Історія міст і сіл України. Сумська область. – К., 1973.
40. Карпенко О.П. Гідроніми правобережної Нижньої Наддніпрянщини з геологічною основою // Мовознавство. – 1983. – № 4. – С.57-62.
41. Карпенко Ю.А. История этимологического метода в отечественной топонимике // Развитие методов топонимических исследований. – М., 1970. – С.9-19.
42. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К., Наукова думка, 1973.
43. Ключина П.Ю. Краплини барв земних. – Харків, 1974.
44. Корепанова А.П. Антонімія в ономастиці // Мовознавство. – 1977. – № 4. – С.27.
45. Корепанова А.П. Архаїчні типи як вихідна база для історико-типологічного дослідження топонімії слов'янських мов // Мовознавство. – 1983. – № 3. – С.31-38.
46. Корепанова А.П. Топо- і гідронімічні типи басейну Десни // Ономастика. – К., Наук. думка, 1966. – С.97-122.
47. Козлова Р.М. Про походження деяких оронімів карпатського ареалу // Мовознавство. – 1987. – № 2. – С.24-32.
48. Кузьмичев И.К. Лада. – М., 1990.
49. Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (географічні назви на -ичі). – К.: Наук. думка, 1981.
50. Курилов И.А. Роменская старина. – Роменъ, 1897.
51. Лазаревский А.Л. Описание старой Малороссии. – К., 1893. – Т.2.
52. Літопис Самовидця. – К., Наук. думка, 1971.
53. Ляскоронський В. Городища, кургани і довгі (змієві) вали за течією р.р. Псла та Ворскли: Видання друге, репринтне, доповнене. – Полтава, 1995.

54. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. – К., 1990.
55. Мгеладзе Д.С., Колесников Н.П. Слова топонимического происхождения (топонимы) в русском языке. – Тбилиси, 1956.
56. Медведєв Ф.П. Українські топоніми Воронезької області // Мовознавство. – 1987. – № 4. – С.33-39.
57. Мозговий В.І. Взаємодія мов і процеси адаптації іншомовної топонімії // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С.22-28.
58. Мозговий В.І. Засвоєння запозичень в апелятивній та ономастичній лексиці // Мовознавство. – 1979. – № 5. – С.36-42.
59. Молчанова О.Т. Модели географических имен в тюркских и индоевропейских языках // Вопросы языкознания. – 1990. – № 1. – С.101-107.
60. Мурзаев Э.М. География в названиях. – М., 1979.
61. Мурзаев Э.М. Очерки по топонимике. – М., 1974.
62. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М., 1984.
63. Неприна В.И. Изучения неолита на Сумщине // Проблемы археологии Сумщины: Тезисы докладов ... – Сумы, 1989. – С.29-30.
64. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. – К.: Наукова думка, 1992.
65. Орлов А. Происхождение названий русских и некоторых западноевропейских рек, городов, племен и местностей. – Вельск, 1907.
66. Остроушко Л.М. Дещо про географічні назви // УМЛШ. – 1990. – № 5. – С.24-27.
67. Першина В.В. Про динаміку номінаційних моделей у східнослов'янській ойконімії // Питання історичної ономастики. – С.103-109.
68. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М., 1988.
69. Подольская Н.В. Проблемы ономастического словообразования (К постановке вопроса) // Вопросы языкознания. – 1990. – № 3. – С.40-57.
70. Пономаренко М.Ф. Про назву міста Черкаси // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С.17-21.
71. Попов А.И. Следы времен минувших. – Ленинград, 1981.
72. Поспелов Е.М. Туристу о географических названиях. – М., 1988.
73. Развитие методов топонимических исследований. – М., 1979.
74. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К., 1968.
75. Сапухін П. Походження назви міста Суми // Ленінська правда. – 1956. – № 147 (4114). – С.4.
76. Сапухіна Л. Коли ж засновано Суми? // Панорама Сумщини. – 1992. – 13 листопада. – С.3.
77. Сапухіна Л.П. Суми. Путівник. – Харків, 1978.
78. Сапухіна Л.П.,Скрипник В.Д. Суми. Історико-краєзнавчий нарис. – Харків, 1972.
79. Секирін П.В. Географічні назви слов'янського походження в Канаді // Мовознавство. – 1988. – № 1. – С.39-43.
80. Семенов В.П. Полное географическое описание нашего Отечества. Малороссия. – С.-Петербург, 1903. – Т.7.
81. Слюсарський А.Г. Слобідська Україна. – Харків, 1954.
82. Смолицкая Г.П. Занимательная топонимика. – М., 1990.
83. Смолицька Г.П. Про так звані перенесені топоніми з Південної Русі у Північно-Східну Русь // Мовознавство. – 1993. – № 4. – С.12-20.
84. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка: в 3-х тт. – М., 1989.

85. Стрижак О.С. Назви розповідають. – К., 1967.
86. Суперанская А.В. Как Вас зовут? Где вы живете? – М., 1964.
87. Телегин Д.Я. Илларикийские и фракийские гидронимы Правобережной Украины в свете археологических исследований // Вопросы языкознания. – 1990. – № 4. – С.46-51.
88. Телегин Д.Я. Финно-угорские гидронимы в Поднепровье и их археологическая интерпретация // Проблемы археологии Сумщины: Тезисы докладов областной научно-практической конференции. – Сумы, 1989. – С.26-28.
89. Толстой Н.И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды. – М., 1969.
90. Узин С.В. Тайны географических названий. – М., 1961.
91. Українська радянська енциклопедія: В 12 тт. – К., 1977-1985.
92. Український радянський енциклопедичний словник: в 3-х тт. – К., 1986-1987.
93. Успенский Л. Загадки топонимики. – М.: Молодая гвардия, 1973.
94. Успенский Л.В. Слово о словах. Имя дома твоего. – Ленинград, 1974.
95. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х тт. – М., 1986.
96. Филевич И.П. История Древней Руси. – Варшава, 1896. – Т.1.
97. Франко З.Т. Словотвірні типи мікротопонімів староукраїнської мови XI-X ст. // Мовознавство. – 1984. – № 4. – С.34-40.
98. Франко З. Хто ми? Звідки родом? – К.: Наук. думка, 1990.
99. Худаш Л.М. З приводу слов'янських ойкономів та етнонімів на -itji, розцінюваних як непатронімічні або псевдопатронімічні // Мовознавство. – 1987. – № 6. – С.43-51.
100. Чепіга І.Т. З історії староукраїнської лексики на позначення гідроспоруд // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С.44-51.
101. Черепанова Е.А. Микротопонимия Черниговского-Сумского Полесья. – Сумы, 1984. – 456 с.
102. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. – Сумы, 1984.
103. Черепанова Е.О., Бабичева О.Л. Історико-лінгвістичні основи географічних назв (на матеріалі топонімії Сумщини) // Педагогічна Сумщина. – 1999. – № 1. – С.18-20.
104. Черепанова Е.А., Евграфова А.А., Покуц В.Н., Волкова О.Н. Русские говоры. – Сумы, 1999.
105. Черняховский Е.М. История разработки топонимических исследований. – М., 1970.
106. Чучка П.П. Антропонімія як засіб етнічної ідентифікації людності // Мовознавство. – 1988. – № 1. – С.12-19.
107. Шафонский А. Топографическое описание с кратким географическим и историческом описанием Малыя России. – Киев, 1861.
108. Шульгач В.П. Гідронім Лютиця на топонімічному фоні Західного Полісся // Мовознавство. – 1988. – № 4. – С.37-42.
109. Шульгач В. На топонімічній карті Волині. VI // Культура слова. Вип. 48-49. – К., 1996. – С.107-114.
110. Шульгач В. На топонімічній карті Волині. VII // Культура слова. Вип. 50. – К., 1997. – С.71-76.

111. Янко М.Т. Звідки назва міста // УМЛШ. – 1987. – № 4. – С.73.
112. Янко М.Т. Топонімічний словник-довідник УРСР. – К., 1973.
113. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник. – К., 1998.
114. Ярещенко А. Із топонімічного словника Харківщини // Прапор. – 1986. – № 10. – С.179-181, 1988. – № 10. – С.178-180.
115. Ющенко Олекса. Вибране. – К., Дніпро, 1987.
116. Słownik polsko-rosyjski / Pod redakcja N.I.Grekowa i M.F.Rozwadowskiej. – Warszawa, 1949.
117. Stypuła R., Kowałowa G. Słownik polsko-rosyjski. – Warszawa-Moskwa, 1975.

СЛОВНИК ОНОМАСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Алонім – варіантне найменування будь-якого об'єкта.

Антонімічні імена – імена бінарної опозиції.

Антропонім – будь-яке власне ім'я людини: особисте ім'я, прізвище та ін.

Апелятив – загальна назва на противагу назві власній.

Астіонім – вид ойконіма. Власна назва міста.

Бінарна опозиція (в ономастиці) – контрастні імена.

Варіант імені (варіантна форма імені) – видозміни назви або будь-якого елемента його структури (фонеми, морфеми, лексеми).

Гідронім – вид топоніма. Власна назва будь-якого водного об'єкта (різновиди гідроніма – океанонім, пелагонім, лімнонім, потамонім, гелонім).

Етимологія (назви) – походження географічної назви.

Етимон (назви) – первинна (початкова) форма певної назви.

Гідронімізація – перехід апелятива в гідронім.

Годонім – вид урбаноніма. Назва лінійного об'єкта в місті (проспекту, вулиці, провулка, бульвару та ін).

Демінуація – процес перетворення власного імені в демінутив.

Демінутив – ім'я зі зменшено-пестливим відтінком, з демінутивним суфіксом.

Депропріатив – ім'я власне, утворене від будь-якого власного найменування, результат трансонімізації.

Дрімонім – вид топоніма; власне ім'я лісу, рощі і под.

Дромонім – вид топоніма; власне ім'я будь-якого шляху сполучення.

Зоотопонім – топонім, утворений від назви тварини.

Комонім – вид ойконіма; власне ім'я будь-якого сільського поселення.

Лімнонім – вид гідроніма; власне ім'я будь-якого озера, ставка.

Мікротопонім – власне ім'я (часткове) природного фізико-географічного мікрооб'єкта, (рідше) створеного людиною, що має вузьку сферу вживання: функціонує в межах лише мікротериторії, відоме вузькому колу людей.

Народна етимологія – пояснення значення назв на основі їх випадкової схожості та ін.

Народний географічний термін – слово, яке визначає характер об'єкта, – його рід або вид.

Ойконім – вид топоніма; власне ім'я будь-якого поселення, в тому числі міського типу – астіонім і сільського типу – комонім.

Ономастика – розділ мовознавства, що вивчає будь-які власні імена.

Оронім – вид топоніма; власне ім'я будь-якого елемента рельєфу земної поверхні, тобто будь-якого орографічного об'єкта (гори, долини, яру та ін.).

Pluralia tantum – множинне число як основна і єдина форма деяких власних імен.

Плюралізація – процес утворення власного імені в формі pluralia tantum.

Посесивний – присвійний.

Потамонім – вид гідроніма; власне ім'я річки.

Семантика – значення мовних одиниць.

Sinqulia tantum – однина як основна і єдина форма власних назв.

Топонім (географічна назва, географічне ім'я) – розряд онімів; власне ім'я природного об'єкта на Землі.

Топонімізація – вид онімізації; перехід загальної назви в топонім.

Топоніміка – розділ ономастики, який вивчає топоніми.

Топонімія – сукупність топонімів певної мови, регіону, тексту тощо.

Трансонімізація – перехід оніма одного розряду в інший.

Транстопонімізація – вид трансонімізації; перехід топоніма одного виду в інший.

Урбанонім – вид топоніма; власне найменування будь-якого внутрішнього міського топографічного об'єкта.

Фітотопонім – топонім, утворений від назви рослини.

Флексія – закінчення (у слові).

СКОРОЧЕННЯ
МОВИ І ДІАЛЕКТИ

адиг. – адигейська;
азерб. – азербайджанська;
абх. – абхазька;
балт. – балтійська;
болг. – болгарська;
бр. – білоруська;
вл. – верхньолужицька;
гр. – грецька;
др. (д.-р.; др.-русск.) – давньоруська;
ест. – естонська;
іє. – індоєвропейська;
кор. – корейська;
лит. – литовська;
лтс. – латиська;
манс. – мансійська;
молд. – молдавська;
морд. – мордовська;
нл. – нижньолужицька;
п. (польс.) – польська;
прибалт. – прибалтійська;
псл. – праслов'янська;
р. (рос.) – російська;
рум. – румунська;
сербохорв. – сербрхорватська;
сл. – слов'янська;
слн. – словенська;
слц. – словацька;
стсл. (ст.) – старослов'янська;
тур. – турецька;
тюрк. – тюркська;
узб. – узбецька;
укр. – українська;
фін.-угор. – фінсько-угорська;
хорв. – хорватська;
цсл. – церковнослов'янська;
ч. (чеш.) – чеська;
чув. – чуваська.

ІНШІ

г. – город;
губ. – губернія;
див. – дивись;
діал. – діалектний;
ін. – інший;
жін. – жіночий;
заст. – застаріле
км – кілометр;
л. – лівий;
м. – місто;
мн. – множина;
напр. – наприклад;
обл. – область;
оз. – озеро;
п. – правий;
пол. – половина;
пр. – притока;
р. – рік, ріка;
р-н. – район;
рр. – роки;
с. – село, сторінка;
смт – селище міського типу;
ст. – століття;
тис. – тисячоліття;
т.с. – те саме;
х. – хутір;
чол. – чоловічий.

БІБЛІОГРАФІЧНІ СКОРОЧЕННЯ

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. – Т.І. – 3. – К., 1982 – 1989.

СУМ – Словник української мови. – т. І-ХІ. – К., 1970-1980.

УМЛШ – Українська мова і література в школі. Методичний журнал.

УРЕ – Українсько-радянська енциклопедія: В 12-ти тт. – К., 1977-1985.

УРЕС – Український радянський енциклопедичний словник. – Т. 1-3. – К., 1986-1987.

Фасмер ЭСРЯ – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х томах. – М., 1986.

АНКЕТА
ДЛЯ ЗБОРУ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТОПОНІМІЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Яка назва вашого населеного пункту? Чи існує у побуті, окрім офіційного, місцеве чи давнє найменування?
2. Що Вам відомо про походження Вашого поселення і його назви (з документів та розповідей старожилів)?
3. Чи мають назву окремі частини поселення, вулиці тощо? Відомі Вам давні назви цих об'єктів?
4. Чи знаходяться поблизу Вашого поселення городища, вали, земляні укріплення і як вони іменуються?
5. Як іменуються близько розміщені до Вашого населеного пункту поля, ліси, луги? Чому вони так названі?
6. Які назви мають місцеві річки, озера, струмки, ставки, болота?
7. Як іменуються місця купання на річці, найбільш глибокі місця, звивини, коси, мілководдя тощо?
8. Чи є у Вашому поселенні нові найменування? Що вони відображають? Чи вдалі вони?
9. Які назви географічним об'єктам, що розташовані у Вашій місцевості, Вам хотілося б дати і чому?

Будемо дуже вдячні, якщо Ви свої відгуки, пропозиції, а також відповіді на питанння анкети надішлете за адресою:
40009, м.Суми, вул. Комсомольська, буд. 69, кв. 31.
Беценко Тетяні Петрівні

Беценко Тетяна

Етюди з топонімії Сумщини

Походження географічних найменувань

Наукове видання

Літературно-художнє редагування *автора*
Технічне редагування *Володимир Садівничий*
Художнє оформлення обкладинки *Світлана Дем'яник*

Підписано до друку 16.05.2001.
Формат 84x108 1/32.
Папір офсетний.
Гарнітура «Таймс».
Офсетний друк.
Умовн.-друк. арк. 4,04.
Обл.-вид. арк. 4,5. Вид. №4001.
Наклад 500 пр. Замовлення 44.

Видавництво «Собор»
40030, м.Суми, вул.Соборна, 32
Поштова адреса: 40021, Суми-21, п/с 951.
Телефон/факс (0542) 22-17-96